

नारदविरचितः
सङ्गीतमकरन्दः ।

SANGĪTA-MAKARANDA
OF
NĀRADA

EDITED WITH INTRODUCTION AND APPENDICES

BY

MANGESH RĀMAKRISHNA TELANG,
Retired Head Shrivastava of the Bombay High Court,
EDITOR OF SANGĪTA RATNĀKARA,
MADRAS-VISAKHAPATNAM, &c.

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF
HIS HIGHNESS THE MAHARAJA GAEKWAD OF BARODA.

CENTRAL LIBRARY,
BARODA.

1920.

Published by Jaganath Sakharam Kundlikar, M. A., B. Sc., Curator of State Library,
Baroda, for the Baroda Government, and Printed by Kanchandra Yash Shedge,
at the "Nirgaya-Sigara" Press, 23, Kolhat Lane, Bombay.

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Edited under the supervision of
the Curator of State Libraries,
Baroda.

No. XVI.

B. 1007

INTRODUCTION

The present book entitled *Saṅgīta Māhārāṣṭra* by Nārada is one of the very few Sanskrit works on Music that have been hitherto printed and published.

Materials for a history of ancient Indian Music—
If the reader will just have a glance at the list, which is by no means complete, of Sanskrit works specially appended to this edition for the information of the researchers in the Département of Music, he will have an idea of the extent of the literature on the subject. The list does not include the names of a number of works written by many ancient masters of Music such as Veṅṇā, Matanga, Kohala, Tumburu, Yāsktika, Viśvāvasu, Hanumān śhas Ājaṅgaya, Dantila, Kambala, Aśvatara, Rudrata, Kāśyapa, Umapati¹, Gopāla Nāyaka &c. from whose works quotations have been made by Chatura Kallinātha (about A. D. 1400-1500) in his commentary on *Saṅgīta Ratnādhara*. Unfortunately Kallinātha mentions only the names of the authors and not the names of their works. Hence the names of the works of these authors could not be included in the list. In the above commentary Chatura Kallinātha has quoted one whole chapter from a work called 'Saṅgīta Mera' by Kohala². In this chapter Kohala mentions the names of the following writers on Music (probably dancing) :—Bhatta Tandu, Śambhu, Sumsata, Purāri, Kshemārāja and Lohita Bhatta. He also mentions the name of a work entitled *Devī Nṛtita Samudra* by Nārada. Śārngadeva mentions a work called *Bṛhaddesi* by Yāsktika³. Besides these, names of numerous other authors have been mentioned by Śārngadeva in his *Saṅgīta Ratnādhara* without specifying their works. As research work is being carried on by various Scholars and Institutions, it is likely that many of these works may come to light hereafter.

1. The Baroda Central Library has secured a copy of Umapati's work entitled "Aśvedpāṭya" from the Ms. in the Madras Govt. Library.

2. Vide *Saṅgīta Ratnādhara* Vol. II, p. 672.

3. Vide *Saṅgīta Ratnādhara* Vol. I, p. 154.

If all this vast hidden literature on Music existing in manuscripts at present be published, it will supply sufficient material to scholars to construct an authentic history of the origin and development of Aryan Music in India. Besides these works, the Vedā, Brāhmaṇas, Āraṇyakas, the various Sastras, Smritis, Purānas, and the Kāvya and all such ancient literature, if studied critically with a view to collect materials for a history of Music, will surely disclose much interesting and valuable information. As an instance I may quote here the following passage from *Āitareya Āraṇyaka* which incidentally furnishes a description of the *Viplā* that was in vogue in those times :—

“अथ यन्निर्गं देवी चीवा भवति, तदुत्तुहिरसी मातुरी चीवा भवति । नवासाः शिरः एवमुमुषाः शिरः, नवासा उदरेणमुमुषा अन्धवन् । नवासी शिरः एवमुमुषी कदनात्, एषा असासाभवः एवमुमुषा बहुजः । नवासाः सरः एवमुमुषाः सरः, नवासाः सार्धं एवमुमुषाः सार्धं, एषा क्षेत्रेणं उच्चरती तदीरती एवमसी उच्चरती तदीरती, एषा क्षेत्रेणं क्षीमक्षेत्रेणं वासापिहित्वा भवति एवमसी क्षेत्रेणं चर्षणापिहित्वा । क्षेत्रेणं ह स्तु दे चर्षणा तुत चीवा भवित्पति । ए वी हीता देवी चीवा देव तुतवदने भवति, भूमिमासत कीर्तिर्भवति, एव कर्षणी कर्षणे भावन्ते विदुरेणं तव ” इति

देवदेवसंस्कृत भा० १ अ० २ पं० ५

(आलक्षानमुमुषात् १० १११)

Now this passage furnishes a good deal of information about the *Viplā* then in vogue. The words *Ambhāṇa*, *Vīdāna*, *Tantrayāh*, *Svarāh*, *Sparsāh*, *Sābda* and *Tardma* as applied to *Viplā* have a technical sense and prove that the Modern *Viplā* (*Bina*) has much in common with the ancient *Viplā*. Besides, the passage specially records the fact that in earlier times prior to the composition of the work (*Āitareya Brāhmaṇa*) a part of the *Viplā* was covered with leather and that the practice had disappeared at the time of the said work.

Origin of Aryan Music—The elements of the art of Music seem to have originated with the Vedic songs called “*Sāmas*” which were sung at the time of performing particular ceremonies during a sacrifice. The rules about the singing of these “*Sāmas*” are recorded in some ancient Sanskrit treatises. We have no means of ascertaining the process by which the “*Sāma*” Music

developed into the more refined Music practised at the time of Bharata who is known as the founder of the present system of Music, although subsequent professors of the art may have further developed it and established different schools of Music by introducing innovations by their talents.

Bharata's Nāṭya Śāstra—Bharata's *Nāṭya Śāstra* is the most ancient of the books on Music handed down to posterity. Some scholars assign it to the first century after Christ, others to the fourth century. It is well-known that it is difficult to decide precisely the dates of ancient authors. Although as already hinted above many writers on Music came after Bharata, we have no means of giving any historical account of their lives and works.

Ś'rngadeva's Saṅgita Ratnadhara—the next author, whose work is available in print, is Ś'rngadeva, the author of *Saṅgita Ratnadhara*; who lived in the reign of King Singhas of Devagiri Modern Doulatabéd (A. D. 1210-1247). Among the authors of books on Music, besides the names of deities such as Śaḍaśva &c., Ś'rngadeva mentions the following names:—

Bharata, Kaś'ya, Matanga, Yāś'ika, Ś'ardūla, Kohala, Viś'akhila, Dantila, Kambala, Aś'vatara, Vāya, Viś'vāsu, Arjuna, Nārada, Tumbura, Āṅgareya, Matrigupta, Svāti, Guṇa, Bindurāja, Kaśetrarāja, Bāhala, Rudrata, Nānya-bhūpāla, Bhogarāja and Paramarū Someśa Mahipati. Among the commentators on Bharata's *Nāṭya Śāstra* he mentions the names of Lolata, Udbhata, Ś'ankuka, Abhinavagupta and Kīrtidhara.

I do not take any account of several other books such as *Saṅgita Pārijāta*, *Rāgasūtrā*, *Saṅgita Darpaṇa*, *Rhidyā-Koutub*, *Rhidyā-prakāśa* &c., because all of them are of a later date.

Nārada, the author of the present work Saṅgita Makaranda—The present work viz., *Saṅgita Makaranda* is said to be the work of Nārada on the authority of the manuscript. It is difficult to say anything with certainty about Nārada's life and time. I shall place before the reader whatever can be gathered from internal evidence available in the book itself.

But before doing so I must mention that three works on music are ascribed to Nārada viz., 1 अर्चः सुग, 2 अर्चः सुग and 3 अर्चः सुग. Of these the first is available in print. On comparing it with the present work, I am of opinion that the authors of both these works are not identical. The *Nārada Śikṣā* appears to be an older work. For its language is archaic and it treats more of "Sāma-gāna" (Vedic Music) than later music. As regards the other two works I am unable to give any opinion as the manuscripts of these works are not available. Another work of this name *Saṅgīta Mahāraṇya* by Veda is mentioned in the list of works on music appended to this book. But as the name of the author is Veda and not Nārada, it is likely that it might be different from the present work.

The two systems of Music now in vogue in India—Before entering into a critical examination of the present work, it is necessary here to state that at present there are two systems of Music in vogue in India. The one is called the Hindustani or Northern India system which prevails in Northern India, Bengal, Sindh, Gujāratīya and Mahārāshtra. The other is called the Dakshinādi or Southern India system which prevails in the Madras Presidency including Tailāngāya, Karṇāṭaka and Malabar countries. At present we have no definite material to ascertain the time when these two systems grew differently from the original system of Bharata and other ancient musicians who founded the scientific system of Indian music. This bifurcation seems to have taken place long before Śārngadeva, the author of *Saṅgīta Ratnāvara* A. D. 1210-1247.

Points of difference between the Northern and Southern India systems of Music—The points of difference in the two systems are many, such as the names of the Rāgas and their scales, the *Gaṇakas* or blending of notes, the construction of the species of songs &c., but the chief difference seems to be that the Northern India Musicians divided the Rāgas primarily into six principal Rāgas and each principal Rāga had five Bhāryā (wives). *Saṅgīta Darpaṇa*, *Saṅgīta Ratnāvara*, &c., support this system. But the Southern India system does not divide the Rāgas on the

above principle. In that system the Rāgas are divided according to the different scales on which they are based. *Saṅgīta Ratnākara*, *Saṅgīta Pīrijāta*, *Rāgavibodha* &c., follow this system.

Division of Rāgas followed in the present work—The present book (*Saṅgīta Makaranda*) mentions two different divisions of the Rāgas into six principal Rāgas and their wives¹. This division of the Rāgas suggests that the book belongs to the Northern India system. But it must be observed that the current Rāgas obtaining in the practice of modern Music of Northern and Southern India differ widely from the definitions given in all the ancient Sanskrit Books such as *Saṅgīta Ratnākara*, *Saṅgīta Pīrijāta*, *Rāgavibodha*, *Saṅgīta Darpaṇa* &c.

A few observations on the present work—The text of *Saṅgīta Makaranda* is inaccurate in many places as it is based on only one manuscript supplied to me by the Baroda authorities. The manuscript is full of the mistakes of the copyist. I have corrected many of these mistakes as far as possible with the help of *Saṅgīta Ratnākara*, &c. But in many places there are apparently deviations from the rules of syntax. I did not think it proper to correct these in the absence of another copy. But in such cases I have given the suggested readings in brackets or in footnotes or made a query against the words of the text.

Our author seems to have been different from the Nārada Rishi of the Purāṇas as his name is mentioned by our author in the *Mangala* verse 2 on page 1.

Our author divides musical sounds into five kinds—viz. 1 वृत्त sound produced by playing Vīṇā-strings with nails, 2 वायु sound produced by means of wind through wind instruments, 3 त्वर sound produced by means of leather through instruments, such as drums, &c., 4 मृग sound produced by metal pieces, such as cymbals &c., 5 मनुष्य sound produced by the human throat. As far as I know none of the printed ancient works introduce this peculiar division of Musical sounds.

1. Vide verses 68 to 78, pages 19 and 20.

The families, castes, colours Dwopas (birth-places), Rishis, deities, Chandas (metres), Gottas, constellations, Rāsis (zodiac signs), Grahas (planets) and Rasas (sentiment) of the seven-notes are mentioned in this work¹. These are not mentioned in Bharata's *Nāṭya Śāstra*. But Śārngadeva has extracted all these in his *Saṅgita Ratnākara*, except the Gottas, constellations, Rāsis and planets².

It is strange that the names of the 22 S'rutis given in this book are quite different from those usually mentioned in other books on music such as Bharata *Nāṭya Śāstra*, *Saṅgita Ratnākara*, *Saṅgita Pārijāta* and *Saṅgita Darpaṇa*. The names of the 22 S'rutis as stated in the present book are:³

- (षट्ठे)—१ शिवा २ प्रभावती ३ सान्वा ४ सुखा
 (षडशे)—५ शिवा ६ शैलिनदी ७ रसा
 (सप्तमरे)—८ शशी ९ शिविनी
 (अष्टमरे)—१० शिवा ११ सर्वदा १२ शान्तिः १३ शिवुतिः
 (नवमरे)—१४ शान्तिनी १५ शरदा १६ सदा १७ सर्वदा
 (दशमरे)—१८ शान्वा १९ शिवशिवी २० सुदशमशिवी
 (विंशतरे)—२१ शिवशिवी २२ श्रुत

But the names given in Bharata, *Saṅgita Ratnākara* &c. are:

- (षट्ठे)—१ शैवा २ सुखावती ३ सान्वा ४ सन्दोवती
 (षडशे)—५ शरदावती ६ रसावती ७ शिविनी
 (सप्तमरे)—८ शशी ९ शिवी
 (अष्टमरे)—१० शिविका ११ शिवशिवी १२ शान्तिः १३ शरदनी
 (नवमरे)—१४ शिविनी १५ रसा १६ शान्तिशिवी १७ शिवशिवी
 (दशमरे)—१८ शरदावती १९ शिविनी २० रसा
 (विंशतरे)—२१ रसा २२ शिवशिवी

Thus all the names differ except रसा. But this name though common is assigned to the 7th S'ruti by our author while others give it to the 21st S'ruti.

This circumstance clearly shows that our author must have borrowed these names from some older book which is not now available.

1. Vide page 3 verses 24-25.

2. Vide *Saṅgita Ratnākara* Vol. I pages 45 & 46.

3. Vide page 8, verses 78-84.

Nārada only mentions the names of the 18 Jatis¹ described by Bharata but does not give their definitions or examples as is done in the *Saṅgīta Ratnākar*.

As regards the Alankāras (combinations of notes for developing a Rāga) he has mentioned only 19², whereas Śārngadeva has mentioned about 63 in the *Saṅgīta Ratnākar*. The *Saṅgīta Pārijāta* mentions 68 Alankāras and the *Rāgavibodha* gives only 34.

Nārada has enumerated in all 93 different Rāgas. *Saṅgīta Ratnākar* contains 264 Rāgas in all. The *Saṅgīta Pārijāta* describes 122 Rāgas while the *Rāgavibodha* enumerates about 50 Rāgas.

Nārada mentions 8 species of Rāgas viz. 1 पुंस्वरः Masculine Rāgas 3 स्त्रीस्वरः Feminine Rāgas and 3 उदात्तः Neuter Rāgas³.

Again he divides the Rāgas into three groups viz. 1 कम्पितः Rāgas which have quivering (कम्पितः) throughout, 2 अकम्पितः Rāgas which have partial quivering, and 3 अकम्पितः Rāgas which are absolutely free from quivering⁴. The *Saṅgīta Ratnākar* and other later books do not mention these divisions.

As regards the Viṅḍ instrument our author says that there are 18 kinds of it. But the number of the names given comes to 19. They are :— १ अश्विनी २ कुम्भिका ३ शिवा ४ श्यामा ५ वसिष्ठिनी ६ वस ७ ज्योतिषी ८ श्रेया ९ श्यामी १० श्यामी ११ श्यामी १२ श्यामी १३ श्यामी १४ श्यामी १५ श्यामी १६ श्यामी १७ श्यामी १८ श्यामी १९ श्यामी. If we take वसिष्ठिनी as a common name for Viṅḍ instead of a particular kind, then the number 18 given by the author can be reconciled with the names. He states that these various kinds are due to the difference in the arrangement of the strings⁵. But Śārngadeva mentions the following 11 kinds of Viṅḍ :— १ अश्विनी २ श्यामी ३ श्यामी ४ श्यामी ५ श्यामी ६ श्यामी ७ श्यामी ८ श्यामी ९ श्यामी १० श्यामी ११ श्यामी. Chāṭura Kallinātha, the commentator of *Saṅgīta Ratnākar*, says that the last mentioned Viṅḍ was invented by Śārngadeva whose honorific title was शृंगः⁶.

1. Vide page 16, verses 105-110.

2. Vide page 14, verses 14-17.

3. Vide page 18 verses 53-55.

4. Vide page 20 verses 84-85.

5. Vide page 22 verses 6-8.

6. Vide *Saṅgīta Ratnākar* Vol. II, p. 480.

The verses 22-40 on pp. 23-25, describing the merits of the different kinds of singers &c., in this work, are found in *Sangita Ratnākara* almost word for word¹. In our text here they are corrupted by the copyists' mistakes. It is difficult to decide whether the author of the *Sangita Ratnākara* inserted them in his work from this book or some one extracted them from the *Sangita Ratnākara* and interpolated them in the present work. Arguments might be advanced to support either view. I therefore leave the point for the decision of the experts.

At the commencement of the *Nṛtyādhikya*² Nārada gives the descriptions of the Nāṭya Śālā (Dancing Hall), Sabhā (audience) Sabhāpati (Chief of the audience) &c. and all these are independent of those given in the *Sangita Ratnākara*.

Further he has mentioned 101 Tālas with their definitions³ but has not divided them into Mārga and Desī as is done by Śīrṅgadeva in the 5th chapter of his *Sangita Ratnākara* wherein the number of Desī Tālas described is 120.

As regards dancing he has given a very brief account of it. He has enumerated and defined only 33 postures of a dancer within a few verses⁴. But the author of *Sangita Ratnākara* has devoted one whole chapter to the subject and has done full justice to it.

The style of the book is very simple like that of Bharata's *Nāṭya Śāstra*. But the *Sangita Ratnākara* is written in highly polished Sanskrit. The arrangement of *Sangita Ratnākara* is scientific and it seems to have been written after the art of Music had attained a very high stage of development in all its branches.

Date of *Sangita Makaranda*—If we take all the above circumstances into consideration, we are obliged to arrive at the conclusion that *Sangita Makaranda* is an older work than *Sangita Ratnākara*.

-
1. Vide *Sangita Ratnākara* Vol. I. p. 243-245.
 2. Vide pages 27 to 29.
 3. Vide pages 47 verses 93-100.
 4. Vide pages 49 to 51.

Further, the names of writers, mentioned in this work are Hari, Bramhī, Matanga, Kāśyapa, Kāmalāśya, Chandī, Vyāsa, Śārdūla, Nārada, Tumbura, Śhaṅkha, Bhṛīngī, Devendra, Kubera, Kuśika, Mātrigupta, Rāvaṇa, Samudrā, Sarasvatī, Bali, Yaksha and Vikrama¹. Many of these names are names of deities and Purāṇik personages and it is beyond our means to determine their time. But the names of Vikrama and Mātrigupta are historical. As there have been several Vikramas, it is difficult to say what Vikrama is meant. But the mention of the name of Mātrigupta, who is also mentioned by Śārngadeva in his *Saṅgīta Ratnākara* as one of the writers on music, enables us to infer that the present work must have been written not earlier than 7th century A. D. Mātrigupta, who was a poet and writer on poetics, is said to have lived about the first half of the sixth century being a contemporary of Śīkhāḍīya Pratyāśāḍika of Mālva (A. D. 550-600). My esteemed friend, T. M. Tripathī Esq. B. A. of Bombay, informs me that from the *Nāṭya Pradīpa* of Śaundara Miśra it appears that Mātrigupta has written a commentary on Bharata's *Nāṭya Śāstra*.

But there is one circumstance which may help us in deciding the priority of this work to *Saṅgīta Ratnākara*. For, Nārada mentions the name of only Mātrigupta among the names of the historical personages as writers on music, and does not mention the names of the later writers such as Rudrata, Nāṭya Bhūpāla, Paramardī Someśa, Lollata, Udbhata, Śankuka, Abhinava Gupta &c. If Nārada had copied the names of authors from *Saṅgīta Ratnākara*, he would not have omitted them. It is likely that Śārngadeva copied the names of older authors from Nārada's book and added these later names known at his time to the list in his book. Nārada does not seem to have borrowed any verses from *Saṅgīta Ratnākara*. The treatment and order of the topics observed in *Saṅgīta Mahāraṇḍa* is quite different from that in the *Saṅgīta Ratnākara*.

This view is supported by another circumstance which seems to be a stronger proof. Śārngadeva while giving the definition of

1. Vide p. 13 verses 18-21.

the Gāndhāra Griha states that it is according to Nārada's opinion :—

यदा षड्विंशतिः वदु मन्वन्ते तु षट्शतश्रुतिः ।
 तिस्रोः श्रुतिरेकैश्च गान्धारोपनिषदाभिः ।
 षट्श्रुतिं चो विद्याद्यु षट्श्रुतिं षट्श्रुतिं विद्या ॥ ५ ॥
 गान्धारप्राममाचष्टे तदा तं वारदो श्रुतिः ।
 ऋषयैः सप्तश्लोके प्राचीनायै न ऋषीरुते ॥ ५ ॥

संगीतरत्नाकर १० ४१

Now this very definition is to be found in this *Sangita Makaranda* of Nārada as follows :—

यदा षड्विंशतिः वदु मन्वन्ते तु षट्शतश्रुतिः ।
 तिस्रोः श्रुतिरेकैश्च गान्धारस्य उपनिषदा ॥ ५५ ॥
 षड्विंशतिरेकैश्च विद्याद्युःश्रुतिरथवा ।
 गान्धारोपनिषदाचष्टे तदा तं वारदोऽप्यसीत् ॥ ५५ ॥
 ऋषयैः सप्तश्लोके प्राचीनायै न ऋषीरुते ।

संगीतरत्नाकर १० ५-६

From these circumstances we must conclude that *Sangita Makaranda* of Nārada is an older work than the *Sangita Ratnakora* and that it was known to Śārngadeva (A. D. 1210-1247). Until we get further proof to establish the exact date, we must hold that Nārada, the author of *Sangita Makaranda* lived sometime in the interval between Mātriguṇya A. D. 550 and Śārngadeva A. D. 1210-1247, that is, he must have lived between the 7th and 11th centuries.

The Manuscript.

Source of the Manuscript—The present edition of the *Sangita Makaranda* of Nārada is based upon one single manuscript furnished to me by the Central Library of Baroda.

The credit of having discovered this rare manuscript is due to the wife of Mr. R. Ananta Krishna Śāstry, the officer employed by the Baroda Central Library for search of Sanskrit manuscripts. Mr. Śāstry, while on an official tour in H. E. H. the Nizam's Territory in 1919, was examining Ms. in an old Pāṇḍit's house at Gadwāl with his wife when the latter noticed this Ms. Through the kindness of the Hon. Sir Stuart Fraser, K. C. S. I.,

c. i. e., the then Resident of Hyderabad Mr. Shastri obtained a note on H. H. The Raja Sahib of Gadwal through Mr. M. A. N. A. Hydari, B. A., Judicial Secretary, Hyderabad. Thus Mr. Shastri got the loan of the manuscript through the kind influence of the Rājā Sahib to whom are due the sincerest thanks of all lovers of Indian music.

Description of the Manuscript—The manuscript is written in Devanagari characters on old Ahmedabad paper of a yellowish tinge. It consists of 32 folios, the size of the folio being $10\frac{1}{2} \times 5\frac{1}{2}$ inches and each side of the folios containing 9 lines. The handwriting is fair and the headings of the subjects in the body of the text are written in red ink the colour of which has not faded, though the manuscript was written in the Shaka year 1599 (A. D. 1677) that is 243 years ago. On the last three pages the copyist has painted 9 different designs of a rosette in black, yellow, red and green colours.

The manuscript begins as follows :—

श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः ।

The colophon is as follows :—

एषि शक्तिवचनः समाप्तः । सुनमः । एषे १५९९ शकिसाहे विद्यपुरावस्थिते
 अधिवसते गुरुवते विद्यपुरावस्थिते विद्यपुरावस्थिते श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः ।

From this colophon it is evident that the manuscript was copied in Shaka 1599 (A. D. 1677) by one Krishnaji Datta who was a devotee of the deity Mahāganapati and lived in Vidyāpura.

This Vidyāpura is no other than Vijayanagara which was the capital of the late Vijayanagara Empire and which is now in ruins. The present manuscript was discovered at Gadwal which, though now a feudatory of the Hyderabad State, was in former times a feudatory or a part of the Vijayanagara Empire. It is probable that after the complete ruin of Vidyāpura alias Vijayanagara the manuscript must have come to Gadwal which is not very far from the ruined capital. For this information I am indebted to my friend Mr. J. S. Kudalkar of Baroda Central Library.

सङ्गीतमकरन्दग्रन्थस्य लिप्यानुक्रमणी ।

सङ्गीताध्याये प्रथमः पादः ।

श्लोकाङ्काः	विषयः	पृष्ठं
१-२	मङ्गलाभरणम्	१
३	गीताभिर्भेदेन सङ्गीतशास्त्रविद्याः	१
	स्योत्पत्तिरिहलम्बम्	१
४-६	असङ्गताङ्कानादभिरुपनम्	२
७-९	नवसङ्गताभिर्भेदेन पुनः सादस्य पञ्चविधाभम्	२
१०-१३	षट्पदिसङ्गतासङ्गताभिरुपनभिर्द्वेषः	३
१३-१५	षट्पदिसङ्गतां सङ्गताभिरुपनविधाभम्	३
१६-१७	सप्तमिः सङ्गताभिरुपनविधाभम्	३
१८-१७	गीतसङ्गताभिरुपनम्	३
२१-२४	सिद्धसङ्गताभिरुपनं गीतसङ्गताभिरुपनम्	३
२५	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	३
२६-२४	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	३
२८-२९	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	३
३०-३१	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
३३-३६	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
३७	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
३८	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
३९	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
४०-४१	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
४२-४३	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
४४	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
४५	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
४६	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
४७-४८	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
४९-५१	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
५२-५९	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
६०-६१	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
६२	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४
६३-६५	सप्तमिभिर्भेदेन सङ्गताभिरुपनम्	४

श्लोकः	विषयः	पृष्ठं
११-००	सूक्तनामसर्गं तद्वेदविरुधत्तं च	७
१८-८९	पद्मविस्मयार्णं सुश्रीरुद्राद्युत्थानकथनम्	७
१०-११०	सूक्तनामिकावलिधियाः	७
१११-१११	सर्वशुद्धीविकृतयः	११
१११-११४	सर्वाशुद्धीविकृतयः... ..	११

सङ्गीताध्याये द्वितीयाः पादः ।

१	मङ्गलश्लोकः	११
२-६	गीतसङ्गसर्षपम्	११
५-१०	वीणादेहदृष्टादिनिरूपणम्	१२
१८-२१	सङ्गीतशास्त्ररत्नद्वैतस्योपनिषत्सु	१२
२२-२४	गीतमाहात्म्यम्	१३

सङ्गीताध्याये तृतीयाः पादः ।

१	सर्वसङ्गम्	१४
२-९	सत्यासङ्गुर्नारायणनिर्देशः	१४
१०-११	सर्वतन्त्रे ये सानां सृष्टिसदृशानां नामानि	१४
११-१४	सप्तशतैव सत्यनामानि	१५
१५-१९	सर्षपके येनानां सप्तसदृशानां सप्तानि	१५
२०-२३	सद्व्यासस्यैव सप्तदशोपनिषदाः	१५
२४-२६	सप्तशतैव सप्तसदृशानां सप्तानि	१५
२७-२४	सप्तसदृशानां सप्तानि	१६
२५-२९	सप्तसदृशानां सप्तानि	१६
३०-३५	सप्तसदृशानां सप्तानि	१७
३६-३९	सप्तसदृशानां सप्तानि	१७
४०-४६	सप्तसदृशानां सप्तानि	१८
४७-४९	सप्तसदृशानां सप्तानि	१८
५०-६३	सप्तसदृशानां सप्तानि	१९
६५-६७	सप्तसदृशानां सप्तानि	१९
६९-७२	सप्तसदृशानां सप्तानि	१९
७३-७९	सप्तसदृशानां सप्तानि	२०
८०-८३	सप्तसदृशानां सप्तानि	२०
८४	सप्तसदृशानां सप्तानि	२०
८५-९२	सप्तसदृशानां सप्तानि	२१

सङ्गीताध्याये चतुर्थः पादः ।

१-५	सप्तसदृशम्	२१
६-८	सप्तसदृशम्	२१

श्लोकाङ्कः	विषयः	पृष्ठं
१-११	आत्मदक्षयविशेषाः	११
११-११	वाद्युत्पत्तिः वाद्यमेवायम्	११
११-१४	वाग्मीवक्त्राद्विद्यमानकमेष्टः शक्युषाः	११
११-१४	वीरगुणस्यैवविशेषः	११
१४-१५	वीरप्रवीणानां शरणां नशानि... ..	११
१४-१५	आत्मपरविभागः	१५
१५-१६	सुदृढद्वीर्नादिभेदेन रूपविभाषाः	१५
१५-१५	रामसंज्ञाविदेशः	१५

सुत्याध्याये प्रथमः पादः ।

१-४	मात्मशास्ताशुभम्	१४
४-६	श्रवणशुभम्	१४
१-१०	चिद्रूपशुभम्	१४
११	कण्ठशुभम्	१४
११	शरत्शुभम्	१४
११	शानकशुभम्	१४
१४	परीक्षाशुभम्	१४
१५	इतिहासशुभम्	१४
१५	उभोतिवशुभम्	१४
१०	द्वैतशुभम्	१५
१०	पुराणिकशुभम्	१५
१५-१४	कामगणेशशुभम्	१५
१५-१५	नरतिरोहः	१५
१४	पथेरिकः	१५
१०-१५	शायकशुभम्	१५
१४-१५	गुणाशक्तिः... ..	१५
१४-१४	पञ्चताम्रोत्तरवादिनिरूपणम्	१५

सुत्याध्याये द्वितीयः पादः ।

१-१	तामकन्दुनद्यानि	११
१-१५	एषोत्तरवदतामन्यानि	१४
१०-१४	तामकशुभानि	१५

सुत्याध्याये तृतीयः पादः ।

१-५	पशुपतारिशास्त्रविषयः... ..	१५
६-११	दशविषयशक्यव्याख्याः	१५

श्रीनारदविरचितः
सङ्गीतमकरन्दः ।

सङ्गीताध्याये प्रथमः पादः ।

प्रेमण्य शिरसा देवं शङ्करं लोकशङ्करम् ।

सङ्गीतशास्त्रं सङ्गच्छ्य चक्षुषे लोकमनोहरम् ॥ १ ॥

अथ ता ल धरो हरिश्च पदही चीणाकरा भारती

चशशी शशिभास्करी श्रुतिधराः सिद्धाभसरःकिन्नराः ।

नन्दीशुद्धिरिदादिमर्दलधराः सङ्गीतकौ नारदः

शान्मोदसकरस्य महलतनोनीव्यं सदा पीतु नः ॥ २ ॥

गीतं धाद्यं च शृण्वं च श्रयं संगीतमुच्यते ।

नारदेन कृतं शास्त्रं मकरन्दारूपमुत्तमम् ॥ ३ ॥

आदौ नादोत्पत्तिर्निरूप्यते ।

अनाहतो हृतश्चैव स नादो द्विविधो मतः ।

अप्रोमपोस्तपोर्मध्येऽनाहतोऽपि निरूप्यते ॥ ४ ॥

१ एतच्छ्लोकपूर्वभाष्यवृत्तके विद्यतेतिहाः श्रोत्रे वर्तते—

"सङ्गीतमकरन्दवृत्तके विद्यते मया ।

इतिविर्तुं मद्येतेन ऐकनाथ मनेऽनु दे ॥ १ ॥"

२ इह च मन्वद्विलोक्यते विषयः यद्गु मन्वद्वयं इति लक्षणाः इतिहासम् । अतो मुदे व न

विद्येतिहाः । २ "धराः विप" इत्युक्ताः यतः शारदवृत्तके विद्यते ।

आकाशसंभवो नादो यः सोऽनाहतसंज्ञितः ।

तस्मिन्ननाहते नादे विरामं प्राप्य देवताः ॥ ५ ॥

योगिनोऽपि महात्मानस्तदानाहतसंज्ञके ।

मनो निक्षिप्य संयानितं मुक्तिं प्रथमानसाः ॥ ६ ॥

सोऽप्याहतः पञ्चविधो नादस्तु परिकीर्तितः ।

नल्लवायुजघर्माणि लोहशारीरजास्तथा ॥ ७ ॥

मखं धीणादपः प्रोक्ता वंशाद्या वायुपूरकाः ।

घर्माणि च मृदङ्गाद्या लोहास्तालादपस्तथा ॥ ८ ॥

देहनादेन ते युक्ता नादाः पञ्चविधाः स्मृताः ।

गीतं वाद्यं च शब्दं च त्रयं सङ्गीतमुच्यते ॥ ९ ॥

आदौ ब्रह्मा विचार्यैव नाड्यं लोके प्रपञ्चितम् ।

अनाहतात्समाकृष्य सप्तनामानि योजितः ॥ १० ॥

तं नादे सासथा कृत्वा तथा पद्मादिभिः खरैः ।

नाभिहृत्कण्ठतालु-नासादन्तोष्ठयोः क्रमात् ॥ ११ ॥

पङ्कजर्पमगान्धारीं मध्यमः पञ्चमस्तथा ।

धैवतश्च निषादश्च खराः सप्त प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥

पङ्कजं मयूरो वदति श्यातको ऋषभं तथा ।

अजो विरौति गान्धारं शीघ्रः कर्णति मध्यमम् ॥ १३ ॥

दुष्पसाधारणे काले पिकः कूर्जति पञ्चमम् ।

जम्बध धैवतं चैव निषादं च गजस्तथा ॥ १४ ॥

एवं खरान् समाकृष्य धीणादिषु निषाद्य च ।

तेन पाहतनादेन सङ्गीतमकरोत्तदा ॥ १५ ॥

सरस्वत्याश्च धीणायां पद्मादिस्वरसंयुतम् ।

पाठयामास सर्वेषां हृद्यं श्रुतिमनोहरम् ॥ १६ ॥

रूपाकल्पी रागादक्षिरिति स द्विविधः स्मृतः ।

रैगास्ताननाद्यास्वरतः शब्द उच्यते ॥ १७ ॥

१ मखं लोचनं नादोऽहृतः खरैः । तुल्यविताननाद आर्षोऽहृतके तथा एतः सर्वेषां वि-

धैवतः । २ "पाठयो रियम" इति पाठे उच्यते न सात् । ३ "पयधलतायावो रुचः

शब्द उच्यते" इति शब्दः पाठः सात् ।

सर्वेषां विधैवतः । २ "पाठयो रियम" इति पाठे उच्यते न सात् । ३ "पयधलतायावो रुचः

पद्मानः पिङ्गरः स्वर्णवर्णः कुन्दवर्णः सितः ।

पीतः कर्पूर इत्येते तेषां वर्णा निरूपिताः ॥ ३० ॥

पद्मः कमलवर्णः स्यादधमः पिङ्गरस्तथा ।

गान्धारः स्वर्णवर्णः स्वान्मध्यमः कुन्दवर्णकः ॥ ३१ ॥

पञ्चमः सितवर्णः स्याद्वैषतः पीतवर्णकः ।

नैषादः कर्पूरो वर्णः सप्तवर्णा निरूपिताः ॥ ३२ ॥

जम्बुशाककुशाकौञ्चशालमलीश्वेतनामसु ।

द्वीपेषु पुष्करे चैव जाताः पद्मादयः स्वराः ॥ ३३ ॥

जम्बुद्वीपे च पद्मः स्यात्काकले ऋषभोदयः ।

कुशाद्वीपे च गान्धारः कौञ्चद्वीपे च मध्यमः ॥ ३४ ॥

शालमलीद्वीपनामस्यै पञ्चमः स्वर उद्भूयः (?) ।

श्वेतद्वीपे तथा जन्म वैभवं नामसंज्ञिकम् (?) ॥ ३५ ॥

पुष्करे चैव जातोऽयं निषादः परिकीर्तितः ।

सप्तस्वरात्सप्तद्वयं, यीणादियु निषाय च ॥ ३६ ॥

क्षत्रोऽग्निः कपिलश्चैव बसिष्ठो भार्गवस्तथा ।

नारदस्तुम्बुरुक्षेत्रे पद्मादीनां ऋषीश्वराः ॥ ३७ ॥

बह्निर्ब्रह्मा शारदा च शर्वश्रीनिधिभास्कराः ।

गणेश्वरादयो देवाः पद्मादीनां तु देयताः ॥ ३८ ॥

क्रमादनुष्टुप्गायत्री त्रिष्टुप् च बृहती तथा ।

पञ्चमृष्टिणी च जगती छन्दांसि परिकीर्तिताः (?) ॥ ३९ ॥

पद्मस्य जमदग्निश्च आग्नेयो ऋषभस्य च (?) ।

गान्धारस्य गौतमस्तु बसिष्ठो मध्यमस्य च ॥ ४० ॥

श्रीषतसः पञ्चमस्यैव वैषतस्य पराशरः ।

शाकङ्गापो निषादस्य गोत्राणि कथितानि च ॥ ४१ ॥

पद्मः शतभिषग्जश्च विद्वा च ऋषभस्य च (?) ।

गान्धारस्य धमिष्ठा भं मध्यमस्य मघा स्मृता ॥ ४२ ॥

१ 'षभस्य सप्तदश' इति पाठः सर्वेष्वेव स्थाः । २ द्विशाकवीर्यं पद्यः । ३ अयम्वद-
मित्ति मातृरमय श्रीशर्वदेवः ।

पञ्चमस्योत्तरा भं ख्यात्पूर्वापादा तु धैवतम् ।
 अनुराधा निपादस्य पद्मादीनां तु तारकाः ॥ ४३ ॥ *1140*
 कुम्भस्तुला शपथैव सिंहः कन्या धनुस्तथा । *1141*
 शृङ्गिकथ तथा राश्यः क्रमाब्धेया बुधैः सदा ॥ ४४ ॥
 शनिर्भुगुः शशी चैव खर्वैश्चन्द्रसुतस्तथा ।
 शुरुर्भूमिसुतश्चैव धैते राश्यपिदैवताः ॥ ४५ ॥
 शराः सरिगन्धैव चत्वारो राक्षसाः स्मृताः ।
 पथी मानुषसंज्ञो च निपादं दैवतं विदुः ॥ ४६ ॥ *1142*
 पङ्कस्याहुतधीरो च ऋषभस्य च रौद्रकः ।
 गान्धारस्य च शान्तं च हास्यास्य मध्यमस्य च ॥ ४७ ॥
 पञ्चमस्य च शृङ्गारो धीमत्सो धैवतस्य च । *1143*
 हरुणा च निपादस्य सप्तस्थानरसा नव ॥ ४८ ॥
 ग्रामः खरसम्भूः ख्यान्मूर्च्छना तु खराश्रया ।
 पहनध्यमगान्धारग्रामश्चपद्माहतम् ॥ ४९ ॥
 पङ्कथ मध्यमश्चैव चैतौ भूमी प्रकल्पितौ ।
 सर्गलोकेऽपि गान्धारः प्रसिद्धो न महीतले ॥ ५० ॥
 पङ्कग्रामः पञ्चमश्च धैवतश्च ध्रुतिक्रमात् ।
 मध्यमः पञ्चमः द्युत्पङ्कसंवादिरुच्यते ॥ ५१ ॥
 अयं तु पङ्कग्रामः ।
 सोपान्ते पञ्चमस्तिष्ठो धैवतस्य चतुःश्रुतिः ।
 पञ्चमो धैवतश्चैवर्षभः संवादिरुच्यते ॥ ५२ ॥
 अयं तु मध्यमग्रामः ।
 अप्रसिद्धोऽपि भूलोके क्रमाद्दक्षेऽपि नारदः ।
 तत्सु(त्स्य)रूपं देवलोके ज्ञातव्यं शास्त्रलक्षणैः ॥ ५३ ॥
 यदापस्त्रिध्रुतिः पङ्के मध्यमे तु चतुःश्रुतिः ।
 रिमयोः श्रुतिरेकैका गान्धारस्य समाश्रया ॥ ५४ ॥ *1144*

१ 'धैते राश्यपिदैवताः' इति धनीयोनः पाठः । २ 'शान्त्य' हास्यास्यो मध्यमस्य च' इति पाठः पाठा । ३ 'अनुपमर्षोऽयं शीतः' ।

पञ्चमश्रुतिरेका च निषादश्रुतिसंभवा ।

गान्धारग्राममाचष्टे तदा तं नारदोऽब्रवीत् ॥ ५५ ॥

इदं लक्षणं ब्रह्मणोक्तम् ।

अथर्वकाः स्वर्गलोके ग्रामोऽसौ न महीतले ।

गान्धारः श्रूयते त्रिषां जरामरणवर्जितः ॥ ५६ ॥

अथ पद्मग्रामस्वराः ।

स रि ग म प ध नि ।

पद्मे सुन्दरमन्द्रादी, रंजनी, बोलरायता, ।

शुद्धपद्म, मत्सरीकुड, श्वकान्ताभिरुद्धता ॥ ५७ ॥

ताः शुद्धमध्यमार्गेण सप्त पौर च हृष्यकाः (१) ।

मध्यस्थानस्वपट्टेन मूर्च्छनारभ्यते क्रमात् ॥ ५८ ॥

अथःस्थानैर्निषादाद्यैः पद्मः स्यान्मूर्च्छना भवेत् ।

पद्मग्रामस्वराः सप्त कथ्यन्ते मूर्च्छनादिभिः ॥ ५९ ॥

मध्यमग्रामस्वराः ।

म ग रि स नि ध प ।

संघीरी हरिणाभ्या च स्यात्कल्लपिनला यता (१) ।

शुद्धमध्या तथा चैव मदिही पौरकी तथा ॥ ६० ॥

क्रमात्सप्तस्वरा ख्येते मध्यमग्रामसंभिताः ।

हृष्यकान्तेति विज्ञेया मध्यमग्रामसुस्वराः ॥ ६१ ॥

अथ गान्धारग्रामसुस्वराः ।

स^१ रं^२ वि^३शा^४ला तुमु^५ली चि^६ता चि^७त्रा^८वती शु^९भा ।

आलापा येति गान्धारग्रामे स्तुं सप्त मूर्च्छनाः ॥ ६२ ॥

१ 'संघीरी बोलरायता' इति पाठः मुद्रितग्रन्थालयाद्ये न. १८ श्री. १० ट. १-५। २ 'पौ-
रीरी हरिणाभ्या च स्यात्कल्लपिनला यता' इति पाठः मुद्रितग्रन्थालयाद्ये न. १८ श्री. ११ ट.
१-५। ३ 'सर्वे स्यात्पौरीरी यता' इति पाठः मुद्रितग्रन्थालयाद्ये न. १८ श्री. ११ ट. १-५।
४ 'शुद्धमध्या चैव मदिही पौरकी तथा' इति पाठः मुद्रितग्रन्थालयाद्ये न. १८ श्री. ११ ट. १-५।
५ 'विशाळा चित्रावती शुभा' इति पाठः मुद्रितग्रन्थालयाद्ये न. १८ श्री. ११ ट. १-५।

ग म प ध नि स रि ।

पेदुः प्राधान्यमाशलादमात्वादिगतस्तथा (?) ।

ग्रामः स्यादथ लोपत्वान्मध्यमस्तु पुरःसरः ॥ ६३ ॥ *1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.*

क्रमाद्ग्रामत्रये देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

हेमन्तग्रीष्मवर्षासु श्रौतव्यास्तु वृषाह्वमम् ॥ ६४ ॥

पूर्वाह्नकाले मध्याह्ने अपराह्ने नयादिभिः । *1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.*

पट्टादिमध्यमान्धाराः श्रुपेतैश्वर्यसन्ततिः ? ॥ ६५ ॥

क्रमान्धाराणां सप्तानामारोहश्चावरोहणम् ।

मूर्च्छनेत्युच्यते ग्रामद्वये ताः सप्त सप्त च ॥ ६६ ॥

पेदुग्रामे तु करमम् मन्दोपिरटनीयता (?) ।

शुद्धपट्टा मत्सरीकुदश्वकान्ताभिरुज्जता ॥ ६७ ॥

ताः शुद्धमध्यमार्गेण सप्त पारं च हृष्यकाः ।

मध्यमस्थानपट्टेन मूर्च्छनारभ्यते क्रमात् ॥ ६८ ॥

अधःस्थानैर्निषादाद्यैः पट्टुः स्थान्मूर्च्छनाक्रमात् ।

मध्यमव्यममारभ्य संवीरी मूर्च्छना भवेत् ॥ ६९ ॥

पट्टस्थानपदोपस्थस्रराशारभ्यते क्रमात् ।

पट्टस्थानस्थितैराद्यैरधान्यायाः परं चिदुः (?) ॥ ७० ॥ *1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.*

हरिणाश्वादिरामाद्यैर्मध्यमस्थानसंज्ञितैः ।

पट्टादीन्मध्यमार्दीब्ध ततोऽर्द्धैः सः स्रः क्रमात् ॥ ७१ ॥

प्लुतां ताः शृषूः शुद्धाः काकलीकलितास्तथा । *1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.*

सान्तराः सद्रूपेयताः पट्टपञ्चाशद्विहृतिताः ॥ ७२ ॥ *1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.*

प्लुतिद्वयं चेत् पट्टस्य निषादः संश्रयेदसौ । *1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.*

सा काकली, मध्यमस्य गान्धारस्त्वन्तरः स्रः ॥ ७३ ॥

१ श्रौतव्यास्तु वृषाह्वमम्—

‘वृषाः प्राधान्यमाशलादमात्वादिगतस्तथा ।

मध्यमस्थानपट्टेन मत्सरीकुदश्वकान्ताभिरुज्जता ।’ सं. र. पृ. ४६

२ ‘प्लुतां ताः शृषूः शुद्धाः काकलीकलितास्तथा ।’ सं. र. पृ. ४६ । ३ ‘पट्टे पञ्चाशद्विहृतिताः सान्तराः सद्रूपेयताः पट्टपञ्चाशद्विहृतिताः ।’ सं. र. पृ. ४६ ।

सङ्गीतमकरन्दे

यस्यां पायन्ति यौ मध्ये तस्यैवा ग्रामयोः क्रमात् ।

मूर्च्छनास्तापदिल्लेखं भरतेन च चर्चिताः ॥ ७४ ॥

प्रथमादिस्रारमभाद्रिकैका सहधा भवेत् ।

तांस्तानुधारयेदन्वान् पूर्वाहुधारयेत्क्रमात् ॥ ७५ ॥

श्रुतपोऽथ स्ररा ग्रामौ मूर्च्छनास्तानसंयुताः ।

तानानि (?) वृत्तयश्चैव पुष्पसाधारणे तथा ॥ ७६ ॥

जातयश्चैव चर्चाश्च नानालङ्कारचूषिताः ।

एतत्स्वरगतोद्देशः सङ्क्षेपेणार्थनिर्णयः ॥ ७७ ॥

अथ पञ्जादिस्वरेषु श्रुतयो वक्ष्यन्ते ।

सिद्धा प्रभावती कान्ता सुप्रभा च मनोहरा ।

साधयन्ति श्रुतिः (?) पट्टे मजापतिमुल्लोङ्गताः ॥ ७८ ॥

शिखा दीक्षिमती चैव उग्रा आश्रितसमुद्भवा ।

श्रुतयः साधयन्त्येनमृषमं नामतः स्वरम् ॥ ७९ ॥

द्वादी च निर्बिरी चैव श्रुती न्याहृतिसम्भवे ।

गान्धारं च साधयतः(?) यथार्थं गुणसंक्षये ॥ ८० ॥

दिरा सर्पसहा क्षान्तिर्षिभूतिस्तदनन्तरम् ।

मध्यमं साधयन्त्येताः श्रुतयः श्रुतिबीजभावाः ॥ ८१ ॥

मालिनी चपला चाला सर्वरत्ना प्रभावती ।

श्रुतयः सोमपुत्रस्तु साधयिष्यन्ति पञ्चमम् ॥ ८२ ॥

शान्ता चिकलिनी चैव हृदयोन्मलिनी तथा ।

धैरवं साधयन्त्येता पक्षराजविभिर्युताः ॥ ८३ ॥

विसारिणी प्रवृत्ता च निपादेन समुत्थितम् ।

श्रुतिः साधयते निलं यमराजमुल्लोङ्गवा ॥ ८४ ॥

चतुश्चतुश्चतुश्चैव पङ्कमध्यमपञ्चमाः ।

द्वे द्वे निपादगान्धारी त्रिस्त्रि शपनपैयती ॥ ८५ ॥

१. 'धैरं यथा' इति भादसंगुलकैःशुद्धः पाठो वर्तते ।

जातिभिः क्षुतिभिश्चैव सरा ग्रामत्वमागताः ।

तद्गुत्तथैव भूलैव काण्यपञ्चप्रतिष्ठिताः ॥ ८६ ॥

सराः षड्वादयस्तत्र ग्रामी द्वी पद्ममध्यमी ।

केचिद्गान्धारमण्पाटुः स तु नेहोपलभ्यते ॥ ८७ ॥

सप्तसंरादयो ग्रामे चतुर्दश च मूर्च्छनाः ।

तासामेकोनपञ्चाशदिलेतत्सरमण्डलम् ॥ ८८ ॥

भूर्लोकान्वापते पद्मे सुषर्लोकान्तु मध्यमः ।

सर्गलोकास्तु गान्धारो नारदस्य मतः यथा ॥ ८९ ॥

थाथा सुषारमन्द्रा स्याद्रजनी चोत्तरापता ।

चेतुर्विपशुदपद्मी पञ्चमी मत्सरीकृता ॥ ९० ॥

लजकान्ता तु षष्ठी च सप्तमी रज्जता ।

प्रतिपद्यादितिथिषु जाता मन्द्रास्तु संयुताः ॥ ९१ ॥

समिधपमगरिसा ज्ञातव्याः सप्त मूर्च्छनाः ।

पद्मग्रामाश्रिता श्रेता नारदेन विवक्षिताः ॥ ९२ ॥

मध्यसंवीरादिसरः ।

संवीरा हरिणाभ्या च स्यात्कलोपनतापता ।

शुद्धमध्या तथा चैव मार्ली पौरली तथा ॥ ९३ ॥

कृष्णप्रतिपद्ः सप्त तिथीषु (?) जनिताः सराः ।

ताम्बरा (?) मध्यमग्रामे स्थापिता नारदेन च ॥ ९४ ॥

नन्दा विशाला सुमुखी चिन्ता चित्रायती शुभा ।

जालोपा चेति गान्धारग्रामे स्युः सप्त मूर्च्छनाः ॥ ९५ ॥

कृष्णाष्टम्यादितिथयः सराः सप्त हितास्तथा ।

गान्धारे स्थापितास्तेन नारदेन यथाक्रमम् ॥ ९६ ॥

सप्त सरास्तथा सप्त मूर्च्छना याः प्रकीर्तिताः ।

तानाश्चतुरशीतिस्तु ता एतन्मिश्ररूपिताः ॥ ९७ ॥

१ *यस्य सराश्रेते नामाश्चतुर्दश* इति श्रुतः पाठः स्यात् । २ *चतुर्धा शुद्धपद्मा च एवं* इति
संज्ञानामयशब्दः स्यात् । ३ *मिथकान्ता तथा षष्ठी सप्तमी पान्दिरज्जता* इति मं. ना. पाठः ।

अग्निष्टोमादिनामानि तैरुक्ता नारदादिभिः ।
 देवनारदयोगेन तर्जुणयोगोदनाय ते (१) ॥ १८ ॥
 क्रममुद्गम्य तस्त्रीणां तानान्ये मूर्च्छनासु याः (१) ।
 अपूर्णोक्षैव पूर्णोक्षं कृततानास्तु ते स्पृताः ॥ १९ ॥
 पूर्णाः पञ्चसहस्राणि प्रयस्त्रिंशत् सोमयाः ।
 कथयन्ति प्रतिग्राममुत्तयोगेन वेनुना ॥ १०० ॥
 वृणासुरसि मन्दस्तु वंशध्वनि तथा ध्वनिः (१) ।
 स एव कण्ठे मध्यः स्वाचारः शिरसि गीयते ॥ १०१ ॥
 दक्षिणावृत्तिं त्रिधा च वृत्तिस्तानास्यं विधिः ।
 प्रधानं गीतमुभयं वाद्यं चेति पथाक्रमम् ॥ १०२ ॥
 वाद्यं यद्गीतवृत्तिसं (१) समगीतं प्रचक्षते ।
 वृत्तयोऽथ प्रयोगैः शुष्कं तदभिधीयते ॥ १०३ ॥
 साधारणेति विशेषा स्वरो जात्युपलक्ष्यते ।
 स्वरमध्ये तयोः पूर्वं तत्काकल्पां सुरःसराः ॥ १०४ ॥
 षड्भ्यः कथमक्षैव धैवते च निपादके (१) ।
 षडादिक्षैचरी चैव ततो वै षड्केशिनी ॥ १०५ ॥
 षड्मध्या तथा चैव षड्ग्रामसमाभिताः ।
 अथ रागान्तरवक्ष्यामि मध्यमग्रामसंभवात् ॥ १०६ ॥
 शुद्धमध्यमस्तथा शुद्धशुद्धतारादिशुद्धकाः ।
 गान्धारमध्यमा चैव गान्धारदिद्वयवक्षिताः ॥ १०७ ॥
 पञ्चमी रोमगान्धारी तथा गान्धारपञ्चमी ।
 वैज्रमोदिच्यवा चैव सन्धयन्ति तथैव च ॥ १०८ ॥

१ मलयान्तराशे मध्यमोक्तं यथाः शुद्धी कथ्यते तथा—

‘अद्वयी वैज्रमोक्षी चैव वैजरी उनिपादिनी ।

वर्ज्योदीप्ताशी चैव तथा वै षड्केशिनी इ’

—म. वा. ट. १-०० (वि. वा.)

१ ‘वैजरी रमगान्धारी’ इति म. वा. पाठः । २ ‘अपवर्गोदीप्ताशी चैव मध्यमोदी चैव च’

इति म. वा. पाठः ।

तत्स्वरूपं तद्वनादि चालापं स्वरगर्भजम् ।
 प्रकृतिशैबलं ब्रह्म वीणारूपं तदुच्यते ॥ ३ ॥
 तथैतन्म्यं समाश्रित्य व्यवहारस्तु भिन्नतः ।
 तदेव वीणाशैबलं नारदाय ददौ खभूः ॥ ४ ॥
 वीणादेहं प्रवक्ष्यामि तद्वद्वानि यथाक्रमम् ।
 शिरांसि त्रीणि देहस्य ग्रामप्रयमुदाहृतम् ॥ ५ ॥
 मन्द्रमध्यमताराख्यमुखानि त्रीणि कथ्यते (१) ।
 सानुपादाय चत्वारो गीतजिह्वा प्रकीर्तिता ॥ ६ ॥
 पादौ स्तराणां राजा स्यान्मन्त्री संवादिरुच्यते ।
 खरो विवादी वैरी स्यादनुपादौ च भ्रूल्यत् ॥ ७ ॥
 तेषां मार्गास्तु चत्वारः सुपिरं घनतन्तुयत् ।
 देशी शुद्धमुदहाया उपाङ्गा अङ्गमार्गकाः ॥ ८ ॥
 सप्तस्वराणि, नेत्राणि गीतदेहस्य सप्त वै ।
 द्वाविंशच्छ्रुतयो ज्ञाता नारदेन विवक्षिताः ॥ ९ ॥
 पञ्चमध्यमपञ्चैते (१) चत्वारः क्षुतयो मताः ।
 निषादगान्धारौ द्वे द्वे त्रिस्त्रि ऋषभधैवतौ ॥ १० ॥
 रागालसिरूपलक्ष्मी हस्तौ द्वौ कथितौ मतौ ।
 द्वाद्वयमलाञ्छं तन्त्री चत्वार एव च ॥ ११ ॥
 चन्दनं ब्रह्मजातिश्च दाक्षः क्षत्रियजातिकः ।
 अलाञ्छं वैश्यजातिश्च तन्त्री शुद्धमवाप्तुयात् ॥ १२ ॥
 पादवीज्यसम्पूर्णरागाद्यास्त्रय ईरिताः ।
 ब्रह्मा पादचरागः स्याद्द्वन्द्वः श्वेतौज्यः स्मृतः ॥ १३ ॥
 सम्पूर्णो विष्णुरूपश्च नीलवर्ण इति क्रमात् ।
 अनन्ताः सन्ति सन्दर्भा रागाः सन्तानसंज्ञकाः ॥ १४ ॥
 स्वामी सञ्चारिणी चैव तथासंहतिसंहती ।
 प्रसन्नादिः प्रसन्नान्तः प्रसन्नाघन्त एव च ॥ १५ ॥

प्रसन्नमर्षं च तथा क्रमाद्बुधित एव च ।
 विन्दुर्विन्दुसप्तकृतौ "प्रेक्षो (प्रेक्ष?)विह्वला ॥ १६ ॥
 कम्पितं कुपितश्चैव विन्दुभिमतविषर्द्धनी ।
 गमकैकोनविंशत्य चरणान्यपि कथ्यते ॥ १७ ॥
 हरिर्त्रिंशद्वा हरिश्चैव मतङ्गः कदपयो मुनिः ।
 विन्दुवर्णा हरिश्चन्द्रो भरतः कनकाक्षयकः ॥ १८ ॥
 पण्डी क्यालभ्य शार्दूलो नारदस्तुम्बुकलाथा ।
 पानुर्विन्ध्याबल्लः शारिराक्षमेयोऽङ्गदस्ताथा ॥ १९ ॥
 पण्णुलो भृङ्गिचेयेन्द्रः कुबेरः कुशिको मुनिः ।
 गोमासुतो रावणभ्यः समुद्रभ्यः सरस्वती ॥ २० ॥
 यत्तिर्यङ्गः किन्नरेशो विक्रमोऽपि यथाकमम् ।
 एभिः सङ्गीतके प्रोक्ता नाना द्वादशलक्षणाः ॥ २१ ॥
 पञ्जीतस्य तु देहस्य लक्षणं परिचीर्तितम् ।
ब्रह्मयीणास्वरूपं च न पूर्वं न ख्यं विदुः ॥ २२ ॥
 यः शृणोति स पापेभ्यो मुच्यते मात्र संशयः ।
 तुलसीप्रधानं पान्यं सन्पते साउनाशनम् ॥ २३ ॥
 रावणानिहृदिसन्तानं मोक्षैकदलद्वयकम् ।
 सर्वभेषस्करं तुलां नारदस्य मतं यदा ॥ २४ ॥

इति श्रीनारदहृणी सङ्गीतमकरन्दे श्रीपापेह्निरूपं नाम

द्वितीयपादः ।

१ "कम्पितं" इति संशयस्यकारे वर्तते । २ अथ कर्णलक्षणद्वयेषुमेके सुदृढम् । 'विह्वल'
 इति भरतनामशास्त्रतः पादः । ३ 'पानुर्विन्दु' इति तुल्यः पादः सप्तः । ४ 'आक्षा' इति पादः
 सप्तः ।

सङ्गीताध्याये तृतीयः पादः ।

अथ रागनामान्युच्यन्ते ।

श्रुत्वन्तरभाषी यः रितम्भोऽनुरणनात्मकः ।
 सरो रञ्जयति श्रोतृचित्तं स स्वर उच्यते ॥ १ ॥
 स्वरधामो मूर्च्छनाश्च तथा तानानि वृत्तयः ।
 पुष्पसाधारणा वर्णा भलङ्काराश्च धावतः (१) ॥ २ ॥
 श्रुतये जातयश्चैव विधिज्ञा स्वरशासनः ।
 गातव्यः समयो योऽयं बीणायां सहस्राहतः ॥ ३ ॥
 स्वरधामे तथा ताना जालैः साधारणक्रियाः ।
 भलङ्काराश्च वर्णाश्च जातयश्च शरीरतः ॥ ४ ॥
 सुलोपविष्टं वरदं ब्रह्माणं ज्ञानसामरम् ।
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा नारदः परिपृच्छति ॥ ५ ॥
 कति रागाः प्रगातव्याः प्रभाते सप्त सुखराः ।
 तथैव कति रागाश्च केनात्र प्रतिपादिताः ॥ ६ ॥
 कस्मिन् काले प्रगातव्यं वाद्यं यैव शुभाशुभम् ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ७ ॥
 साधु साधु महातेजा वचनं मां परिपृच्छसि ।
 तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि रागवेलाविनिर्णयम् ॥ ८ ॥
 परमुरेस्तत्र विज्ञातं नरकिञ्चरनापकैः ।
 देशीरागरहस्यं च साम्प्रतं दृष्टुं यत्नतः ॥ ९ ॥
 अथ सूर्याशः ।
 गान्धारो देवगान्धारो धन्वासी सैन्धवी तथा ।
 नारायणी भुज्जरी च बङ्गालपल(ट?)मञ्जरी ॥ १० ॥
 ललितान्दोलभीका सौराष्ट्रेयजपस्राक्षिकौ ।
 मङ्गारः सामवेदी च यत्नतः श्रुद्भवैरथः ॥ ११ ॥

१ 'धावतः' इति मनीषेया पाठः स्यात् । २ 'जालसाधारणक्रियाः' इति पाठः श्रुतः स्यात् ।

वेलावली च भूपालः सोमरागस्तथैव च ।
 एते रागास्तु गान्तव्याः प्रातःकाले विशेषतः ॥ १२ ॥
 शाङ्कराभरणः पूर्वं बलहंसस्तथैव च ।
 देवी मनोहरी यैव सायेरी द्रोमुवुली तथा ॥ १३ ॥
 याम्भोजी गोपिकाम्भोजी कैशिकी मधुमाथयी ।
 मधुलीङ्गं सुवारी च तथा मङ्गलकौशिका ॥ १४ ॥
 एते रागविशेषास्तु मध्याह्ने परिकीर्तिताः ।
 शुद्धनादा च सालङ्गे माटी शुद्धवरादिका ॥ १५ ॥
 गौडो मालवगौडश्च श्रीरागभाहरी तथा ।
 तथा रामकृती रत्नी छाया सर्ववरादिका ॥ १६ ॥
 वरादिका द्राचदिका देवी नागवरादिका ।
 कर्णाटहृदयगौडीति इत्येते पन्द्रमांशजाः ॥ १७ ॥
 एते रागविशेषास्तु प्रातःकाले तु देयताः ।
 सायमेषां प्रगानेन तस्य श्रीरतुला भवेत् ॥ १८ ॥
 ईशानं च हरिं स्मृत्वा मध्याह्नादेरनन्तरम् ।
 रागतः शृण्वतो वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १९ ॥
 ग्रहैकोदयादर्बोद्ध ग्रहैकोदयोपरि ।
 देशाक्षी भैरवा शुद्धा नादं यत्प्रहरोद्भवम् ॥ २० ॥
 परादिका तथा शुद्धा द्राचटीरागसंज्ञिका ।
 ग्रहरोपरि गान्तव्या महारी भाट्टरी तथा ॥ २१ ॥
 आन्धोली च रामकृती छापानादा च रङ्गका ।
 मध्याह्नात्परतो यामे गौडरागाणि यानि च ॥ २२ ॥
 त्रिपामोपरि गान्तव्या शुद्धसालङ्गनादिका ।
 एषं कालपिपिं शाल्वा मायेद्यः स सुखी भवेत् ॥ २३ ॥
 रागावेलाप्रगानेन रागाणां हिसक्तो भवेत् ।
 यः शृणोति स दारिद्री आमुर्नश्यति सर्वदा ॥ २४ ॥

देवताविषये गीतं सुष्पनामप्रवर्द्धनम् ।
 आध्यात्मिकैव योगिनं सर्वथाप्रप्रणयानम् ॥ २६ ॥
 विवाहसमये द्वावदेवतास्तुतिसंयुते ।
 अङ्गलैरागमाकर्ण्य न दोषो भैरवीं विना ॥ २६ ॥
 श्रीरामो मालवक्षैव तथा मालवकीशिका ।
 सावेरी मेघरथी च हेन्दोला कौशिकी तथा ॥ २७ ॥
 तुण्डी सुष्पकतुण्डी च यद्गाली माहुरी तथा ।
 देवप्रिया रागहंसी देवाक्षी भैरवी तथा ॥ २८ ॥
 सालङ्गभैरवी ज्ञान्या कम्पारी च तथा परा ।
 कर्णादाहवयङ्गला शुद्धहिन्दोलिका तथा ॥ २९ ॥
 दुःशाटः शुद्धनाटञ्च तथा सारङ्गनादिका ।
 वेलावली छापनाटी रागरङ्गस्तथैव च ॥ ३० ॥
 वराटी ब्राचटी चैव तथा नागवरादिका ।
 कर्णाटमिश्रताटी च तथा शुद्धवरादिका ॥ ३१ ॥
 कौमोदकी मलहरी सारङ्गो यद्गुलीङ्गयम् ।
 ओटी पहटिका चैव मुत्तारी मधुमाधवी ॥ ३२ ॥
 मल्वारी शुद्धी चैव सौराष्ट्री ललिता तथा ।
 नागध्वनी च काम्बोजी घनाभी च तथा परा ॥ ३३ ॥
 कोलाहरदछापगीता रामा दोम्बुलिका तथा ।
 विसन्तभैरवी चैव सावेरी सैन्यधी तथा ॥ ३४ ॥

अथ गृहस्वराः ।

सङ्पूर्णरागो देवाक्षी मध्यमादिः प्रकीर्तितः ।
 वसन्तभैरवी शुद्धभैरवी मादितः कर्मात् ॥ ३५ ॥
 सङ्पूर्णमालवीरागो मान्धारादिः प्रकीर्तितः ।
 नाटरामञ्च सङ्पूर्णः स यद्वादिस्त्रदाहृतः ॥ ३६ ॥
 मुखहारी च सङ्पूर्णो पैपतादिर्निगद्यते ।
 सङ्पूर्णश्वाहरी प्रोक्तो मध्यमादिकपङ्कजः ॥ ३७ ॥

१ 'प्रातिपद' दोषेण' इति सुदा. यदा. स्यात् । २ 'अनेकाय' इति सुदा. यदा. स्यात् ।

यलहंसश्च सम्पूर्णो गान्धारादिः प्रकीर्तितः ।
 वसन्तः शुद्धसंज्ञश्च सपद्मादिरुद्राहृतः ॥ ३८ ॥
 रामकिपा शुद्धसंज्ञा सपद्मादिरुद्राहृता ।
 वराहिका शुद्धसंज्ञा सपद्मादिरुपक्रमा ॥ ३९ ॥
 एवं सम्पूर्णरागाणां गृहस्वर उदाहृतः ।

अथ पाठवरागग्रहस्वर उच्यते ।

पाठयो देवमान्धारो मादिर्बिज्यो निषादकः (?) ॥ ४० ॥
 मीढान्तरी पाठयः स्याद्मादिर्बिज्यो निषादकः ।
 श्रीरागः पाठयो रागः सपद्मादिर्बिज्यो ॥ ४१ ॥
 शुद्धरुद्रही मध्यमादिर्बिज्योस्तु पाठयः ।
 शुद्धगौलः पाठयः स्यान्निषादादिर्बिज्यो ॥ ४२ ॥
 ललितः पाठयो रागः सादिर्बिज्यो ग ष स्वरः (?) ।
 मालवधीः पाठयः स्यात्सपद्मादिश्च रिज्यो ॥ ४३ ॥
 भूपालः पाठयो रागो मादिः पद्मविज्यो ॥
 पठवली पाठयश्च रिज्योऽपि निषादकः ॥ ४४ ॥
 गुणवती पाठयश्चैव गान्धारादिर्बिज्यो ॥
 कुरङ्गी पाठयो रागो निज्यो मध्यमादितः ॥ ४५ ॥
 सङ्घा नारदेनैव गृहस्वरमुदीरितम् ।

अथ औडवरागग्रहस्वराः ।

धन्यासी औडवः प्रोक्तः क्षायेरी धविज्यो ॥ ४६ ॥
 औडवो शुर्जरी प्रोक्तः सादिर्बिज्यो रिषो तथा ।
 रिषो वज्यो मध्यमादिरौडवा मधुमाधवी ॥ ४७ ॥
 मेघरङ्गी मध्यमादि धनिज्यो तषौडवः ।
 वेलावल्पीडवः स्यात्तु मादिर्बिज्यो सरीजरी ॥ ४८ ॥

रामकूलोदयः स्यात्तु मादिर्विजयौ रिषौ स्वरौ ।
 नारायणी निषादादिरीडयो धपवक्षितः ॥ ४९ ॥
 पालिरीडयः पद्मादिर्विजयौ मध्यमपञ्चमी ।
 एवं प्रधानरागाः स्युर्लक्षणोक्तं यथाक्रमम् ॥ ५० ॥
 शानन्ताः सुमति सन्दर्भा नानादेश्याः प्रकीर्तिताः ।
 सङ्कीर्णस्वपिणो रागाः सङ्कीर्णा नान विद्युताः ॥ ५१ ॥
 प्रत्यां या (?) पाठ्याशैव क्षमजा औडवास्तथा ।
 सम्पूर्णा मुनिजाः प्रोक्ता भरतज्ञैः प्रशंसिताः ॥ ५२ ॥

अथ पुल्लिङ्गरागाः ।

पङ्कजः सोमरागश्च भीरागश्च तथैव च ।
 भूपाली तापगौडश्च शुद्धहिन्दोलिका तथा ॥ ५३ ॥
 आन्दोली दोन्गुली चैव गौडः कर्णटकगुह्यः ।
 फडमञ्जी शुद्धगौडी तथा मालवगौलकः ॥ ५४ ॥
 रागरङ्गच्छापनाटी रागः कोलाहलस्तथा ।
 सौराष्ट्री च वसन्तश्च शुद्धसारङ्गभैरवी ॥ ५५ ॥
 रागाण्वभिस्तथा ज्येते पुंसागाः परिकीर्तिताः ।
 नारदेन विचित्रेण सन्नि, नामानि वक्ष्यते (?) ॥ ५६ ॥

अथ स्त्रीरागाः ।

तुण्डी तुरण्कतुण्डी च मलवारी माहुरी तथा ।
 पौरात्मिकी च काम्बारी भाङ्गाती सैन्धवी तथा ॥ ५७ ॥
 सालङ्गाख्या च गान्धारी देवकी देशिनी तथा ।
 चेलावली च यहूली गुण्डकी घूर्जरी तथा ॥ ५८ ॥
 पराटी द्रावडी हंसी गौडी नारायणी तथा ।
 अहरी मेघरञ्जी च मिश्रनाटा यथाकामात् ॥ ५९ ॥

अथ नपुंसकरागाः ।

कैशिकी ललितशैव भद्राशी च कुरञ्जिका ।
 सौराष्ट्री ब्राह्मी शुद्धा तथा नामनरादिका ॥ ६० ॥
 कौमोदकी च रामशी साधेरी च तथैव च ।
 मलहंसः सामवेदी शङ्कराभरणस्तथा ॥ ६१ ॥
 नपुंसका इति प्रोक्ता रागलक्षणकोविदैः ।
 एतन्मतं नारदस्य ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥ ६२ ॥
 रीद्रेऽद्भुते तथा वीरे पुरागैः परिगीयते ।
 शृङ्गारहास्यकंठ्यं (?) स्त्रीरागैश्च प्रगीयते ॥ ६३ ॥
 भयानके च भीमत्से शान्ते गायत्रापुंसके ।
 जनेन विधिना ज्ञात्वा गेयं सर्वार्थसाधनम् ॥ ६४ ॥
 शृणु चान्यं प्रवक्ष्यामि नादं चैव शुभाशुभम् ।
 साम्प्रतं मुनिशार्दूल गीतगानविधिं तथा ॥ ६५ ॥
 मध्यमादिर्मातृवश्री श्रीकापि जयसाक्षिका ।
 धराटी पूर्जरी गौडकोलाहलवसन्तकाः ॥ ६६ ॥
 धन्नाश्री देशदेशाख्या बङ्गालादित्रयोदश ।
 रागाङ्गरागमाख्यातं नारदेन महात्मना ॥ ६७ ॥
 भूपालो भैरवश्चैव श्रीरागः फडमञ्जरी ।
 वसन्तमालयी नाट्यहालाः पुरुषाः स्मृताः ॥ ६८ ॥
 बेलचली मलहरी बडुली भूपयोधितः ।
 देवकिया च पौराली काम्भारी भैरवस्त्रियः ॥ ६९ ॥
 श्रीरागपतिकाम्भोजी भङ्गाती च कुरञ्जिका ।
 देशी मनोहरी तुण्डी पडमञ्जरीयोधितः ॥ ७० ॥
 सारङ्गनाटनाटाख्या अहरीनाटयोधितः ।
 नारायणी च गान्धारी रञ्जी बङ्गालयोधितः ॥ ७१ ॥

पराटी द्रापडी हंसी वसन्तस्य च घोषितः ।
 गुण्डकिया धूर्जरी च गौडी मालवघोषितः ॥ ७२ ॥
 स्त्रीसुंसराममालयानं द्वात्रिंशद्द्रागसंमतिः ।
 अन्ये षट् च पुरुषाः शट्त्रिंशद्गीतपारमैः ॥ ७३ ॥
 श्रीरामोऽपि वसन्तस्य धैरवः पञ्चमस्तथा ।
 मेघराजस्तु विज्ञेयो नाटनारायणस्य षट् ॥ ७४ ॥
 गौडी कोलाहली चैव द्रापत्पान्दोलिकी तथा ।
 माधनी देवमान्धारी श्रीरामस्य वराहनाः ॥ ७५ ॥
 शूद्रनाटा च सापेरी सैन्यधी मालती तथा ।
 शोदिकौमोदकी चैव पञ्चमस्य वराहनाः ॥ ७६ ॥
 सौराष्ट्री चैव कान्भारी यङ्गली मधुमाधवी ।
 देवकी चैव भूपाली मेघरामस्य घोषितः ॥ ७७ ॥
 यङ्गना माधवी चैव विदग्धा वामिसारिका ।
 त्रिवेणी मेघरली च नाटनारायणस्य च ॥ ७८ ॥

 ॥ ७९ ॥

आयुर्धर्मयशोबुद्धिधनधान्यफलं लभेत् ।
 रागाभिवृद्धिसन्तानं पूर्णरागाः प्रगीयते (?) ॥ ८० ॥
 सङ्गामरूपलावण्यविरहं गुणकीर्तनम् ।
 पादपेन प्रगातन्त्र्यं लक्षणं गदितं यथा ॥ ८१ ॥
 न्याधिनांशी शत्रुभैशी भयशोकविनाशने ।
 न्याधिदारिद्र्यसन्तापे विषमग्रहमोचने ॥ ८२ ॥
 कामलम्बरनाशे च महलं विषसंहते ।
 औदपेन प्रगातन्त्र्यं ग्रामशान्त्वधर्मकर्मणि ॥ ८३ ॥
 मुक्ताङ्गकम्पिताः केचित्केचिदर्धविकम्पिताः ।
 केचित्कम्पविहीनाश्चैवेति रागास्त्रिधा कृताः ॥ ८४ ॥

१ एतेनानुष्ठिपधीकल्पाने चारंगुलके मुद्रिषिं विषिर्तं वर्तते । २ *तये इति पाठः
 कवीपीठः साध । ३ *नत्रये इति पाठः अन्यपाठुलकः साध ।

अकम्पाः कम्पसंयुक्ताः सकम्पाः कम्पवर्जिताः ।
 यस्तच्छृणोति मूढात्मा तावुर्भी ब्रह्मघातकौ ॥ ८६ ॥
 विष्णुरूपो भयेत्तालो नादश्चैव शिवात्मजः ।
 प्रणवो ब्रह्म येत्याहुर्गीतशास्त्रविचारदाः ॥ ८७ ॥
 तालं पूत्वा प्रमाणेन पञ्चाङ्गीतं समारभेत् ।
 तथा नादं प्रहृषीत पञ्चाङ्गीतं प्रभीषते ॥ ८७ ॥
 जनेनैव प्रकारेण गीतमाकर्णयेद्ब्रुवन् ।
 तस्य नाभापदोपोऽस्ति महापातकतत्सम्भः (?) ॥ ८८ ॥
 श्रुतिहीनं च यद्दानं वीणावेण्वादिसम्भयम् ।
 यः शृणोति स आभोति पातकं दुःखमेव च ॥ ८९ ॥
 अपस्वरं कुनार्दं च श्रुतिहीनं तथाधिकम् ।
 यः शृणोति स मूढात्मा पतते नरके चिरम् ॥ ९० ॥
 शोकसन्तापदारिद्र्यमायुः क्षीणं भवेद्ब्रुवन् ।
 राज्यनाशो मनोदुःखं भयलेप न संशयः ॥ ९१ ॥
 ज्ञात्वा सर्वमिदं शास्त्रं यः शृणोति सदा ह्यः ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं लभते याञ्छितं फलम् ॥ ९२ ॥

इति श्रीनारदकवी सङ्गीतमकरन्दे एतौष-

पादः समाप्तः

सङ्गीताभ्यासे चतुर्थः पादः ।

अथ मृदङ्गलक्षणम् ।

दक्षिणाङ्गे स्थितो मृद उमा चामे प्रतिष्ठिता ।
 शिवशक्तिमयो नादो मर्दले परिधीर्तितः ॥ १ ॥
 शिवनादे भयेद्यापिः काल्पया दारिद्र्यमाप्नुयात् ।
 हिर्नादयुक्तः श्रेष्ठश्च श्रुतियुक्तश्च मर्दले ॥ २ ॥
 स्त्रीष्वनिः पुरुषाकारः कृपाकारश्चैव पुंजरा ।
 आयुर्लक्ष्मीहरी निलमभाष्यौ तावुर्भी ष्वनी ॥ ३ ॥

सर्वेषां श्रुतिसंयुक्तमव्यक्तमधुरान्वितम् ।
 नादभीष्टनिबधं श्रेष्ठमायुर्लक्ष्मीकरं जगुः ॥ ४ ॥
 लक्षणं तु सुदङ्गल्य कथ्यते नारदेन च ।
 अतुविशतिच्छन्दासि चर्मग्रन्थीनि तानि च ॥ ५ ॥

अथ वीणालक्षणम् ।-

कच्छपी कुञ्जिका पिप्पा वहन्ती परिवादिनी ।
 जया घोषावती ज्येष्ठा नकुलीष्टेति कीर्तिता (?) ॥ ६ ॥
 महती वैष्णवी ब्राह्मी रौद्री कूर्मी च रावणी ।
 सारस्वती किलरी च सैरन्धी घोषका तथा ॥ ७ ॥
 दशवीणाः समाख्यातास्तत्रोपिन्पासभेदतः ।
 पद्मिवाद्गुली वीणा विस्तारः पद्मिद्गुलैः ॥ ८ ॥

अथ वाद्यविशेषः ।

सुदृष्टो दर्दुरक्षय षणवस्त्वहसंज्ञिकः ।
 झर्षीरी पटहादीनि शम्भो मुखरिकास्तथा ॥ ९ ॥
 शूर्पं च केह्ला चेति मुषिरादिप्रकीर्तिताः ।
 हरीतकपाकृतिस्त्वन्पा एवमाद्यास्ततोर्ध्वमाः (?) ॥ १० ॥
 आलिङ्गक्षैव गोपुच्छो मध्यदक्षिणचामगाः ।
 इका कमरुमा मन्त्रा महुसर्धरदिपिडमाः ॥ ११ ॥
 उदुभिर्विषमुला च कटकाकरणादयः ।
 ध्वनिश्च विविधा ज्ञेया नारदेन कृता मताः ॥ १२ ॥

अथ सारादयः ।

नादोपासनया देवा अश्रमिष्णुमहेन्वराः ।
 भयन्त्युपासिता मूर्त्न तस्मादेतत्तदात्मकम् ॥ १३ ॥
 आत्मा विवक्ष्यमाणोऽयं मनः प्रेरयते मनः ।
 देहस्या बह्निमहती त प्रेरयति माकलः ॥ १४ ॥

१ 'नकुली चेति' इति वाक्ये 'नरभोचयती ज्येष्ठा नकुलीष्टेति कीर्तिता' इति पाठः सुद-
 लभः । २ 'काहला' इति कर्षीताकाकादिगन्धामरे इत्यर्थः ।

इति ग्रन्थिस्थितः सोऽथ क्रमादूर्ध्वपदे धरेत् ।
 नाभिहृत्कण्ठमूर्धन्येष्वभिधायते ध्वनिम् ॥ १५ ॥
 नादोऽतिसूक्ष्मः सूक्ष्मश्च पुष्टोऽपुष्टश्च कृशिमः ।
 इति पञ्चविधा घत्ते पञ्चस्थानस्थिताः क्रमात् ॥ १६ ॥
 अतिसूक्ष्मश्च सूक्ष्मश्च पुष्टोऽपुष्टस्यैव च ।
 तारश्चेति च विज्ञेयाः पञ्चधा देहजाः स्वराः ॥ १७ ॥
 भक्ताः प्राणमानन्दस्वाकारमनलं विदुः ।
 जातः प्राणान्निसंयोगात्तेन नादोऽभिधीयते ॥ १८ ॥
 ग्यबहारे त्वत्तौ त्रेधा हृदि मन्द्रोऽभिधीयते ।
 कण्ठे मध्यो मूर्ध्नि तारो द्विसुण्भोत्तरोत्तरः ॥ १९ ॥
 सूक्ष्मस्वरो हीनसूक्ष्मस्ताद्रातुः श्रुतिगोचरः ।
 तारः श्रुतिकठोरत्वात्प्राण्य एव न संशयः ॥ २० ॥
 अन्यथा विंशतिर्भेदाः अवघाः श्रुतयो मताः ।
 ह्यसुदानादिसंयुक्ता नादा द्वाविंशतिर्भेदाः ॥ २१ ॥

अथ गायकलक्षणम् ।

वाद्याधुर्योरूपते ज्ञेयं धातुरित्वाभिधीयते ।
 वाचं गेयं च कुरुते यः स वाग्गेयकारकः ॥ २२ ॥
 शब्दानुशासनज्ञानमभिधानप्रवीणता ।
 छन्दःप्रभेदवेदित्वमलङ्कारेषु कौशलम् ॥ २३ ॥
 रसभाषापरिज्ञानं गीतं स्थितिविधिन्वति (?) ।
 अशेषभाषाविज्ञानं कलाशास्त्रेषु कौशलम् ॥ २४ ॥
 तूर्णमितपचातुर्प ह्ययशारीरशालिता ।
 लपतालकलाज्ञानं चिन्तेकोऽनेककाकुपु ॥ २५ ॥
 प्रभूतप्रतिभोर्दयानं रम्यं सुभगगोपता ।
 देशीरानेष्पभिज्ञानं वाक्पदुश्वं सभाजयः ॥ २६ ॥

१ 'वाक्पदुश्वे मेनं पातुरित्वाभिधीयते' इति छन्दः पत्रः सप्त । २ 'रसभाषापरिज्ञानं वेद-
 स्थितेषु वाद्येषु' इति संगीतशास्त्रे वाक्ये (ट. २४४) । ३ 'अभूतप्रतिभोर्दयानमनं सुमन्वे-
 यता' इति संगीतशास्त्रे वाक्यः पद्यः (ट. २४४) ।

रोषेद्वेषपरिलागी (गः ?) साधुस्वमुचितशला ।
 अतुन्दतोक्तिसंबद्धो मूलधातुविनिर्मेकः ॥ २७ ॥
 परचित्तपरिज्ञानं प्रबन्धेषु प्रगल्भता ।
 द्रुतगीतविनिर्माणं पदान्तरविद्वन्धता ॥ २८ ॥
 त्रिंस्थानमकप्रौढो विधिभालसिनेतुषः (?) ।
 लवधानमुणैरेभिः परो वाग्भेषकारकः ॥ २९ ॥
 विदधानोऽधिकं यैवं मातृमन्दसुमध्यमः ।
 धार्तुर्मातृपदप्रौढः प्रबन्धेष्वपि मध्यमः ॥ ३० ॥
 रम्यमातृविनिर्माता अधमो मन्दधातुकृत् ।
 चरो यस्तु कविर्वर्णकविर्मध्यम लक्ष्यते ॥ ३१ ॥
 कूटकारोऽन्यकारस्तु मातृकारः प्रकीर्तितः ।
 मार्गं द्वेष्यं च यो वेत्ति स गन्धर्वोऽभिपीयते ॥ ३२ ॥
 यो वेत्ति केवलं मार्गं सरादिः स निमग्नते ।
 हृद्यशब्दः सुशारीरो ग्रहभोक्षविचक्षणः ॥ ३३ ॥
 रागरामाङ्गभापाङ्गकिपाङ्गोपाङ्गकोचिदः ।
 प्रबन्धगाननिष्णातो विधिभालसितरचयित् ॥ ३४ ॥
 सर्वस्थानादिगमकेप्यनापासलसङ्गतिः ।
 धापसकण्ठस्तालज्ञः सायधानो जितध्रमः ॥ ३५ ॥
 शुद्धस्थानलपाभिज्ञः सर्वकाकुविशेषयित् ।
 अपारस्यापिसञ्चारः सर्वदोषविचर्जितः ॥ ३६ ॥
 क्रियापरोक्षितालापः सुस्वरो धारणावितः ।
 ईकूर्जनिध्वज्जानो हारीरहकृद्भ्रमरोदरः (?) ॥ ३७ ॥

१ 'गन्धर्वपरिलागः साधुस्वमुचितशला' इति सङ्गीतलाकारे (पृ. १५४) । २ 'अतुन्दतो-
 क्तिसंबद्धो मूलधातुविनिर्मेकः' इति सङ्गीतलाकारे । ३ 'त्रिंस्थानमकप्रौढो विधिभालसिनेतुषः'
 इति सङ्गीतलाकारे । ४ 'युर्वैरेभिरेते वाग्भेष' इति सङ्गीतलाकारस्तः पाठः । ५ 'धिकं मातृ-
 मन्दसुमध्यमः' इति सङ्गीतलाकारस्तः पाठः । ६ 'द्रुतमातृविनिर्माताः प्रम' इति सङ्गीतला-
 कारे । ७ 'युक्तिरुत्तरेण्यकारे तु मातृकारः प्रकीर्तितः' इति सङ्गीतलाकारे । ८ 'कूर्जनिर्मे-
 क्को हारीरहकृद्भ्रमरोदरः' इति सङ्गीतलाकारे ।

सुसम्प्रदायो गीतज्ञैर्गीयते गायनाद्यधीः ।
दृशुत्तमस्तु विज्ञेयो गीतज्ञः प्रतिपादितः ॥ ३८ ॥
शुणैः कतिपयैर्हीनो निर्दोषो मध्यमोत्तमः (गतः ?) ।
महामाहेम्बरेणोक्तः सदोषो गायकाधमः ॥ ३९ ॥
शिक्षाकारोऽनुकारश्च रसिको रञ्जकस्तथा ।
भायंकश्चेति विज्ञेया गायकाः पञ्चधा जगुः (?) ॥ ४० ॥
व्यक्तं पूर्णं प्रसन्नं च सुकुमारमलङ्कृतम् ।
समं सुरक्तं ऋक्ष्यं च निकृष्टं मधुरं तथा ॥ ४१ ॥
दिदृपैते स्फुर्युगानं ते (?) तत्र वक्ष्या (व्यक्तः) स्फुटस्वरः ।
प्रकृतिः श्रुतपञ्चोक्तं छन्दोरागपदैः खरैः ॥ ४२ ॥
सुसम्पूर्णं च पूर्णाङ्गं प्रसन्नं प्रकटार्थकम् ।
सुकुमारं कण्ठभवं त्रिव्यामोक्तमलङ्कृतम् ॥ ४३ ॥
स्वरवर्णलयस्थानं ध्वज(सम ?)मित्युच्यते शुभैः ।
सुरक्तं बह्वकीर्षंशकण्ठोत्थान्येकताशुणम् (?) ॥ ४४ ॥
नीचोपभृतिमध्यादौ ऋक्ष्यता ऋक्ष्यव(सु)च्यते ।
एषैरुपारणावृक्तं निकृष्टं भरतादिभिः ॥ ४५ ॥
मधुरं शुर्पलावर्णं पूर्णं जनमबोहरम् ।
दृष्टं लोके न शास्त्रेण श्रुतिकालविरोधि च ॥ ४६ ॥
पुनः ३३
त्रैनेरुक्तं (?) कलाबाह्यं गतभ्रममधोदकम् । सङ्गीतं
ग्राम्यं संदिग्धमिलेखं वशायात्री तु दुष्टता ॥ ४७ ॥
एवं सङ्गीतशास्त्रैः कथिता लोकविश्रुताः ।

इति गीतदोषाः ।

पञ्च प्रापमगान्भारी मध्यमः पञ्चमस्तथा ॥ ४८ ॥
धैरतश्च निषादश्च खराः सप्त प्रकीर्तिताः ।
पञ्चादिस्रसंभिर्भ्रं गानं च परिकीर्तितम् ॥ ४९ ॥

१ 'मातृरूपेति शीतज्ञः पञ्चधा गानं चतुः' इति पञ्चोक्तान्तरे ।

आलापा द्विविधा ज्ञेयाः स्वरसंयोजने तथा ।
 रागालसिरूपलक्षीं हृषं च परिकीर्तितम् ॥ ५० ॥
 रागालसिस्तननादि रूपको गीतमुच्यते ।
 स्वरे रागाः प्रगीयन्ते श्रुत्सालङ्कारसंश्लिक्त् ॥ ५१ ॥
 यथाधुपकमेवैव रागः श्रुत् उदाहृतः ।
 उपक्रम्य यथा रागो मेलनं समभिधकम् ॥ ५२ ॥
 पुनस्तन्मार्गगमकं रागरङ्गः प्रकीर्तितः ।
 सङ्कीर्णरागभिभ्राणां रागः सङ्कीर्णं उच्यते ॥ ५३ ॥
 पादबौद्धयसंपूर्णरागाः स्युस्त्रिविधास्तथा ।
 एकस्वरविहीनस्तु पादयः परिकीर्तितः ॥ ५४ ॥
 पञ्चस्वरसमायुक्त औद्धयः परिकीर्तितः ।
 सप्तस्वरसमायुक्तः सम्पूर्ण इति कथ्यते ॥ ५५ ॥
 एवं विवक्ष्यामि समस्तरागान्
 । गायेत भीमानधिकप्रयत्नः ।
 चित्रेण चाकं (?) रभसा स्वरेण
 हृषेण वा दोषचिचर्जितः स्यात् ॥ ५६ ॥
 पादबौद्धयसम्पूर्णं रागा इतिशिक्षासंमिताः ।
 अनन्ताः सन्ति सन्दर्भा नाना द्वेष्टपास्तथैव च ॥ ५७ ॥
 मन्त्रमध्यमतारादिस्वरैर्गायेत गायकः ।
 पूर्णाः पञ्चशता (?) रागाः पादवा त्रिंशतास्तथा ॥ ५८ ॥
 औद्धयः शतसङ्ख्याश्च तत ऊर्ध्वं यथाक्रमम् ।
 एवं विज्ञाय भगवानाचारदो मुनिरब्रवीत् ॥ ५९ ॥

इति भीमाररङ्गी सङ्गीतमकरन्दे चतुर्थः पादः ।

सङ्गीताध्यायः समाप्तः ।

अथ नृत्त्याध्यायो निरूप्यते ।

अनाहतमयीरूपं योगिध्येयं मनोहरम् ।

तद्रूपं च नमस्कृत्य नृत्त्याध्यायं करोम्यहम् ॥ १ ॥

आदौ नाट्यशालालक्षणमाह ।

पटशीतिहस्तमात्रचतुरस्रसमन्विता ।

चतुर्विंशतिकस्तम्भनानाचित्रसमन्विता ॥ २ ॥

नानाचिकारसम्पन्नप्रकारा चित्रशोभिता ।

चतुरशीतिवन्धाश्च लेखनीया मनोहराः ॥ ३ ॥

रत्नैरनेकैर्विभिदैः पटपञ्चैश्च चामरैः ।

पताकतोरणैर्युक्ता चतुर्द्वारादिसंयुता ॥ ४ ॥

मध्ये तु वेदिका रम्या चतुर्विंशतिहस्ता ।

कार्या सर्वगुणोपेता नानापरिमलान्विता ॥ ५ ॥

अनेन विधिना कार्या नाट्यशाला मनोहरा ।

तल्लक्षणं न हि कृतं राज्ञां दोषमवाप्नुयात् ॥ ६ ॥

तस्यां मनोहरं रम्यं सिंहासनमनर्घ्यकम् ।

तदग्रे कलपुष्पाणि स्थापयित्वा विराजितम् ॥ ७ ॥

अथ सभालक्षणम् ।

विद्वत्कविभटगायकसहास्यहासकउपोतिषवैद्यपौराणिकाः ।

एभिर्नवभिर्युक्ता या सभा राजसभेति तैरुक्ता ॥ ८ ॥

विद्वांसः कवयो भटा गायकाः परिहासकाः ।

इतिहासपुराणज्ञाः सभासंसाङ्गलक्षणम् ॥ ९ ॥

विद्वल्लक्षणम् ।

सभाजयो वादविचारलण्डनाः

समस्तशास्त्रार्थविचारवक्षकाः ।

कृतानुरागा जनरजने रताः

अमी बुधाः साधुसभाविभूषणाः ॥ १० ॥

१ 'मन्वैर्यम्' इति सङ्घः । २ एवं चकस्योऽङ्गन्देनऽङ्गले, तथापि तल्लक्षणानुगमटीमनेव दृश्यते ।

अथ कविलक्षणम् ।

शुचिर्दक्षः शान्तः सुजनचिन्तः सुकृततरः
कलावेदी विद्वानतिमृदुपदः काव्यचतुरः ।
रसज्ञो वैचक्षणः सरसहृदयः सत्कुलभवः
शुभाकारदण्डो गुणगणविवेकी स च कविः ॥ ११ ॥

भटलक्षणम् ।

अनेकभाषासु विशेषबुद्धयो
नृपालचंशाचलिकीर्तनक्षमाः ।
प्रबन्धविद्यापठने प्रवीणा
महीशयोग्या मसधा महीतले ॥ १२ ॥

अथ गायकलक्षणम् ।

पाठधीरुपसम्पूर्णनायने जनरञ्जकाः ।
फाकुर्बलितशारीरा गायका राजबल्लभाः ॥ १३ ॥

अथ परिहासकलक्षणम् ।

क्रियाङ्गभाषाङ्गसमलवचना-
लसत्प्रसङ्गातिर्मकबकसुक्तयः ।
प्रस्तावहास्योचितवाग्विलासा
युधैः प्रशस्ताः परिहासका (कि) युगाः ॥ १४ ॥

इतिहासकलक्षणम् ।

पुराणैरथशिष्टाथैः व्याख्यानकथने क्षमाः (?) ।
इतिहासविदः साक्षाद्गीतवाचविवक्षणाः ॥ १५ ॥

अथ ज्योतिषलक्षणम् ।

प्रतिप्रमाणान्बहुजातकादीन्
श्रेयाः सुसिद्धान्तविचारदक्षकः ।
ग्रहोपरागादिषु द्रुढलक्षणः
स पण्डितो देवसुरोः समानः ॥ १६ ॥

अथ वैद्यलक्षणम् ।

पाण्डुन्वासकफातिसारविपजाः कर्मज्वरा भूतजाः
 मेलोद्रेककफोद्भवा हिमभवा वातानधीतिः कमात् (?) ।
 तिष्ठो वैद्यकसंहितास्तु निपुणः शास्त्रेषु बोधात्मवान्
 दृष्टदृष्टविधिप्ररोमहरणः सद्द्वैवायन्यन्तरिः ॥ १७ ॥

अथ पुराणिकलक्षणम् ।

आलापोक्तिषु चातुर्यं क्षुतिज्ञः सर्वशास्त्रवित् ।
 पौराणिकः पुराणेषु कुशलः कथितो जुषैः ॥ १८ ॥

अथ सभापतिलक्षणम् ।

अनेकशृङ्गारविधिप्ररूपः
 सर्वज्ञपातुर्यरसान्वितोऽसौ ।
 सङ्गीतसाहित्यकलातुरको
 निर्मत्सरो वाक्स्तुमुणैरुपेतः ॥ १९ ॥
 तद्दामपार्श्वेऽपि पुराणभङ्गाः
 तदक्षिणेऽमाल्यपुरोहिताम्ब ।
 तत्पृष्ठभागेऽपि च कोपरश्वकः
 समीपचिह्नत्फविपान्धवैर्गुतः ॥ २० ॥
 ततः सुविद्याबहुलक्षणान्वितः
 फालप्रवीणो बहुजातकादिमत् (?) ।
 ततो भिषग्दैवविदौ समीपे
 संस्थापयेद्दक्षिणकोविदैः कमात् ॥ २१ ॥
 महीशयामे धरमक्षिमण्डलं
 संस्थापयेत्सैन्यपतिं जनाय ।
 पार्श्वोत्तपोर्वेन्द्रिभटप्रवीणा
 शृङ्गारगानज्ञपरान्कर्षीम् ॥ २२ ॥

१ "प्रवीणम्" इति मुद्रा पाठः स्यात् ।

विलासिनोऽन्तःपुरतो विसारिणः
 सकङ्कणैः कूजितकिङ्किणीरवैः ।
 अतिसररूपा बहुबलमुभाषिणः
 स्यामराः पार्श्वगता विरञ्जिताः ॥ २३ ॥
 डोलधामरकराग्रपतिनो
 वैरविषेककविवाचकारकाः (१) ।
 सर्वशस्तानुरक्षकादयः
 पार्श्ववर्तिननिरीक्षणोक्तयः (१) ॥ २४ ॥

(अथ) नटविशेषः ।

चतुर्धाभिनयाभिज्ञो नटो भाषाविषेकवित् ।
 नर्तनः सूरिभिः प्रोक्तो मार्गमूल्यकृतश्रमः ॥ २५ ॥
 अनुभाषविभावजानता
 रसभाषादिकरलकश्रियः ।
 नटभाषविषेकबन्धनो
 रचिताकालविभेददेशिकः ॥ २६ ॥

अथ घर्षरिकः ।

विभ्रन्मुण्डशिखाविलिप्तविभवो भस्माङ्गशारीरको
 विभ्रद्घर्षरिकाश्र पेशलकलातालप्रवीणस्तथा ।
 पञ्चाङ्गे कुशलो (लः) सभापतिः
 घर्षर्षाः पटुदीर्घकाललगामास्तालज्ञैर्बन्धिताः ॥ २७ ॥

अथ पात्रलक्षणम् ।

समेलनैः सर्वकलासुशोभितैः
 रनेकपञ्चाभरणीरलङ्कृतैः ।
 उपाङ्गतालाङ्गसदङ्गचातुरैः
 समेल्य पात्रा जयनीतटे स्थिताः ॥ २८ ॥

१ अलङ्कारोच्चारणार्थं भाषाविषेकस्यैव लक्षणमस्ति, अन्वयः स्यात् । २ भाषा-
 विषयकं पुढिलोच्यते ।

सा चिञ्चिणी शङ्खिभिर्द्वितीया कम्पात्
सा पश्चिनी रूपधिलाससंभ्रमाः ।

आयालताशम्पविर्गघषीवमा

विन्वाधरा शोभितचन्द्रिकाननाः ॥ २९ ॥

पीनोन्नतोत्तुङ्गकुचाभिदोभिताः

सकञ्जुका रत्नविचित्रभूषणाः ।

तद्रम्यरूपाः कुचकुम्भशोभिता

विचित्रहारा मणिमौक्तिकैर्पुताः ॥ ३० ॥

सपाद्दहस्ताभ्यामुखाभ्यङ्गेयाः

सलक्षणा युक्तकपोलरम्याः ।

कुची विशाली मृदुनेषिभेदाः

पुष्पाण्यलङ्कृत मनोहराणि ॥ ३१ ॥

लज्जान्विता मृदुवचो (?) बहुसुखगीता

लावण्यहंसममना बहुलास्युक्ताः ।

गन्धर्वशास्त्रनिपुणा रमयाश्च रम्या-

तिलोत्तमा और्वेशिमेनका मताः (?) ॥ ३२ ॥

राज्यर्पिता दृष्टिरमोचवीचना

विद्याकलारागसुगर्वरक्षकाः ।

पुष्पाञ्जलिं दापयितुं समारभे-

प्रह्वयवेद्यं प्रति ललितामताः ॥ ३३ ॥

अह्नेनालम्बयेद्गीतं हस्तेनार्थं प्रदर्शयेत् ।

नेत्राभ्यां भावयेद्भावं पादाभ्यां तालनिर्णयः ॥ ३४ ॥

एवं भावमनो धृत्या पुष्पाञ्जलिपुरःसरम् ।

महीन्द्रस्य समीपाद्ये रङ्गपीठे समर्पयेत् ॥ ३५ ॥

हस्तपात्रेऽर्पितकुची कटी विप्रथिताङ्गुली ।

नेत्रजातिसमेतैवं भीराजमहता नृपम् (?) ॥ ३६ ॥

अथ पुष्पाञ्जलिः ।

ब्रह्मा तालधरो हरिश्च पटह्री बीणाकरी भारती
 बंशज्ञौ शशिभास्करौ श्रुतिधराः सिद्धापसराः किलराः ।
 नन्दीशृङ्गिरिटादिमर्दलधराः सङ्गीतको नारदः
 शम्भोर्दत्तकरस्य मद्गलतनोर्नील्यं सदा पातु नः ॥ ३७ ॥
 लक्ष्मीले सदाने सदा निवसतां पितो च चिन्तामणिः
 स्वर्धनुस्तय गोकुले सुरतकथारामभूमौ तय ।
 बाणी ते वदने दया मधमयोर्दानं करे तेऽन्वहं
 विष्णुश्चेतसि ते मतिश्च मुकृते कीर्तिश्च लोकत्रये ॥ ३८ ॥
 इन्दुं कैरविनीच कोकपर्दरीवाम्भोजिनीचान्वयं
 मेधं चातकमण्डलीच मधुपश्रेणीच पञ्चाकरम् ।
 माकन्दं पिकसुन्दरीच रमणीचात्मेश्वरं प्रोषितं
 पेतोहृत्तिरियं मम क्षितिपते त्वां ब्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ ३९ ॥

इति पूर्वपुष्पाञ्जलिः ।

अथ पञ्चतालोत्पत्तिनिरूपणमाह ।

सदाशिवमुखोद्भूतास्तालाः पञ्चविधाः स्मृताः ।
 सद्योजातमुखात्पूर्वसुग्वेदाद्भुजस्तया ॥ ४० ॥
 तस्माच्चवत्पुटो श्रेयः कान्तिगोक्षीरपर्णकः ।
 ब्रह्मजातिसमाख्यातो गोपुच्छ इति संज्ञकः ॥ ४१ ॥
 वामदेवे दक्षिणे च मुखे पालुपसम्भवम् ।
 तस्माच्चानुपुटार्थं (?) हि तालः क्षत्रियजातिकः ॥ ४२ ॥
 विपीलिका इति श्रेया वर्णकुङ्कुमकेसरी ।
 दक्षिणे पलुपामाहुर्नारदेन प्रकीर्तितः ॥ ४३ ॥
 अधोरे पश्चिमे संज्ञे मुखे जातो ह्यधर्वणः ।
 पट्टितापुत्रकस्तालस्तस्माद्भुजचपिष्पते (?) ॥ ४४ ॥
 वैद्यजातिरिति प्रोक्तः कनकाभ इति स्मृतः ।
 सुरजा इति नामार्थ्यं नारदेन प्रशंसितम् ॥ ४५ ॥

१ 'पञ्चविधा' इति कपीपीठ-पाठः आद्य (१) (२) (३) (४) (५) (६) (७) (८) (९) (१०) (११) (१२) (१३) (१४) (१५) (१६) (१७) (१८) (१९) (२०) (२१) (२२) (२३) (२४) (२५) (२६) (२७) (२८) (२९) (३०) (३१) (३२) (३३) (३४) (३५) (३६) (३७) (३८) (३९) (४०) (४१) (४२) (४३) (४४) (४५) (४६) (४७) (४८) (४९) (५०) (५१) (५२) (५३) (५४) (५५) (५६) (५७) (५८) (५९) (६०) (६१) (६२) (६३) (६४) (६५) (६६) (६७) (६८) (६९) (७०) (७१) (७२) (७३) (७४) (७५) (७६) (७७) (७८) (७९) (८०) (८१) (८२) (८३) (८४) (८५) (८६) (८७) (८८) (८९) (९०) (९१) (९२) (९३) (९४) (९५) (९६) (९७) (९८) (९९) (१००)

तत्पुरुषैर्युत्तरे च मुखे सामयेदोद्भयं तथा ।
 सम्पद्द्रेष्टिकतालोऽयं तस्मात्सम्भवमुच्यते (१) ॥ ४६ ॥
 गान्धर्वमिति संज्ञं च मणिवर्णमशंसितम् ।
 रिगमा इति संज्ञं तु ऋषिभिः प्रतिपादितम् ॥ ४७ ॥
 ईशानोर्ध्वमुखे जातः शास्त्रागमसमन्वितः ।
 तस्माद्भुज्य उद्धस्तालोऽयं नामतः क्रमात् ॥ ४८ ॥
 नानाजातिनीलवर्णो यतिः समयतिः क्रमात् ।
 रुद्रपञ्चमुखेभ्यश्च तालाः पञ्चविधा मताः ॥ ४९ ॥
 ब्रह्महा च सुरापानी स्वर्णस्रोयी च तल्पगः ।
 तत्संयोगी पञ्चमश्च येऽतिपातकिनः स्मृताः ॥ ५० ॥
 तद्दोषपरिहारार्थं प्रापञ्चित्तमुदीरितम् ।
 गणैर्नन्दीश्वरायैश्च ऋषिभिर्नौरदादिभिः ॥ ५१ ॥
 आदितालादितालानामेकोत्तरज्ञानं क्रमात् ।
 शृण्वतां पातकहरं राज्ञां क्रतुफलं लभेत् (१) ॥ ५२ ॥
 राज्यमभिपृच्छिसन्तानं रणे शत्रुचिनाशनम् ।
 सौभाग्यारोग्यमतुलं कामशास्त्रविवर्धनम् ॥ ५३ ॥
 लास्याङ्गे संपरिज्ञानं कलापेदिनमुत्तमम् (१) ।
 सर्वसङ्गीतसुभगं नृपाणां कीर्तिवर्धनम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीभारतकवी सङ्गीतमकरन्दे नृत्वाध्याये नारदशास्त्रभासभाषित्याप्तु-
 प्याचक्षिपञ्चतालोत्पत्तिरूपं भाग प्रथमः पादः ।

नृत्वाध्याये द्वितीयः पादः ।

सदाशिवो हरिर्ब्रह्मा भरतः कश्यपो मुनिः ।
 मतज्ञो यथ दुर्यो च शक्तिशार्दूलकोहलाः ॥ १ ॥
 हनुमान्तुमुरुक्ष्वय अङ्गदक्षय नारदः ।
 एते साहित्यसर्वज्ञा नृपास्तालान्पञ्चकतुः ॥ २ ॥

एकोत्तरशतताला उच्यन्ते ।

चक्रदण्डश्चाष्टपुटः पदपितापुत्रकस्तथा ।
 सम्पद्द्वैष्टिक उद्धृष्ट आदितालश्च दर्पणः ॥ ३ ॥
 चर्चरी सिंहलीलश्च कन्दर्पः सिंहचिक्रमः ।
 श्रीरङ्गो रतिलीलश्च रङ्गतालः परिक्रमः ॥ ४ ॥
 हंसलीलो वर्णभित्तो राजचूडामणिलथा ।
 प्रलयङ्गो गजलीलश्च त्रिभिन्नो वीरचिक्रमः ॥ ५ ॥
 रङ्गयूतो राजतालः सिंहचिक्रीडितस्तथा ।
 वनमाली वर्णतालस्ततो रङ्गप्रदीपकः ॥ ६ ॥
 हंसनादः सिंहनादो महिष्कामोदसंज्ञकः ।
 भवेच्छरभलीलश्च रङ्गान्तरण एव च ॥ ७ ॥
 ततस्तुरङ्गवि(ष)ह्री स्यात्ततस्तु सिंहनन्दनः ।
 जयश्री विजयानन्दः प्रतितालो द्वितीयकः ॥ ८ ॥
 मकरन्दः कीर्तितालो विजयो जयमङ्गलः ।
 राजविद्याधरो मण्डो जयतालः कुटुम्बकः ॥ ९ ॥
 ततो निःसारिणी श्रीटा महतालश्च दीपकः ।
 अनङ्गलीलो विपमो नान्दीतालो मुकुन्दकः ॥ १० ॥
 एकतालश्च कङ्कालश्चतुस्तालश्च दोम्बुलिः ।
 अभङ्गो रायनङ्कालस्तथैव लघुशेखरः ॥ ११ ॥
 प्रतापशेखरश्चान्यो जनशम्पश्चतुर्मुखः ।
 शम्पश्च प्रतिमण्डश्च तथा तालस्तृतीयकः ॥ १२ ॥
 तस्मादुपरि विज्ञेयो चसन्तललितो रतिः ।
 करुणालयायितश्चैव पद्मतालो चर्चमस्तथा ॥ १३ ॥
 ततो वर्णयतिश्चैव रायनारायणस्तथा ।
 मदनश्चैव विज्ञेयः पार्यतीलोपनस्तथा ॥ १४ ॥
 ततो गारुगितालः स्यात्ततः श्रीनन्दनो जयः ।
 लीलाविलोकितश्चान्यो ललितप्रियमेव च ॥ १५ ॥

द्विधा षो गमलोऽऽः पञ्चसिंहविक्रीडिते लपो ।
द्वौ द्रुतौ लो द्रुतौ चैव वनमाली गुरुस्त्रया ॥ २९ ॥
गुरुल्लुद्रुतौ शुभ वर्णः स्याच्चतुरस्रके ।
लघुद्रुतौ लघु गम्य तिखवर्णः प्रकीर्तितः ॥ ३० ॥
प्रतितूर्यधिरामान्तं मिश्राख्यो द्वादशदृताः ।
द्रुतो गुरुद्रुतद्रुतं गद्रुपं लो गुरुस्त्रया ॥ ३१ ॥
रत्नप्रदीपताले स्यात्समाणाद्द्रुतो यदि ।
गद्रुतौ द्रुतयुग्मं च हंसनादे प्रकीर्तितः (तम्) ॥ ३२ ॥
यगणो लघुशुभैव सिंहनादो निरूपितः ।
ताले स्यान्मल्लिकामोदे गद्रुपं लघुतुष्टयम् ॥ ३३ ॥
लघुद्रुतचतुष्कं स्याद्द्वयः शरभलीलके ।
तगणो लो द्रुतौ गम्य रत्नाभरणसंज्ञके ॥ ३४ ॥
तुरद्दलीलताले स्याद्द्रुतद्रुतं लघुस्त्रया ।
तथा लघुद्रुतौ मालपलपालश्च लघुयम् ॥ ३५ ॥
निषदं (निःशब्दं) लघुचतुष्कं स्यात्ताले स्यात्सिंहनन्दने ।
रगणो लघुशुभैव जयधीरिति गणयते ॥ ३६ ॥
भवेयुर्विजयानन्दे लघुपं शुरवस्त्रयः ।
ललितौ प्रतिताले स्याद्रुतौ लभ्य द्वितीयके ॥ ३७ ॥
मकरन्दे द्रुतद्रुतं लघुप्रपमतो शुकः ।
लघौ पगौ लपो गम्य कीर्तिताले प्रकीर्तितः ॥ ३८ ॥
द्रुतो गम्य द्रुतो गम्य ताले विजयसंज्ञके ।
सकारश्च सकारश्च जयमङ्गलनाम च ॥ ३९ ॥
लघुवक्रौ द्रुतौ ताले राजविद्याधराभिधे ।
सकारो मण्डताले स्यात्कल्पितं चचतुष्टयम् (२) ॥ ४० ॥
भारो रोषो गुरुद्रुतं निःशब्दं मठतालके ।
जयचा नगणो जय लघुशुभैव प्रकीर्तितः ॥ ४१ ॥
जगणो लो द्रुतौ पञ्च जयताले निरूपितः ।
द्रुतद्रुपं लघुद्रुतं भवेत्ताले कुडुकाके ॥ ४२ ॥

- लघुद्रुन्द्रं विरामान्तं ताले निःसारके भवेत् ।
द्रुतद्रुन्द्रं विरामान्तं क्रीडाताले प्रकल्पितम् ॥ ४३ ॥
धन्द्रभिःसारमीताले द्रुतमेवाभिधीयते ।
सकारो गुरुलक्ष्ये त्रिभङ्गिरभिधीयते ॥ ४४ ॥
कोकिलप्रियताले स्यात्क्रमाद्गुरुलघुद्रुताः ।
ताले निःसारके ज्ञेयो लघुलक्ष्ये निधीयते (?) ॥ ४५ ॥
श्रीकीर्तिसंज्ञके ताले गुरुद्रुन्द्रं लघुद्रुपम् ।
भकारो विन्द्रो सुषोमेषु स्याद्दिन्दुमादिके ॥ ४६ ॥
समताले लघुद्रुन्द्रं विरामान्तं द्रुतत्रयम् ।
तौ द्रुतौ च द्रुतस्यान्ते ताले स्याद्गन्द्रनाभिषे ॥ ४७ ॥
किञ्चिद्गुरुषोमेषु विन्दुयुग्मं प्रचक्षते ।
उद्गीक्षणे लघुद्रुन्द्रं गुरुरेकसालः परम् ॥ ४८ ॥
मद्विकायां विधातव्यं गुरुर्विन्दुः सुतः क्रमात् ।
विरामादि व्योमयुग्मं लक्ष्यं च द्विभङ्गिका ॥ ४९ ॥
द्विङ्गीकारद्वयं तस्यास्तस्याः सापोजने तथा ।
कौ विन्दु लक्ष्यं विन्दु च विज्ञेया पर्षमण्डिका ॥ ५० ॥
लक्ष्यं विन्दुयुग्मं च गुरुलक्ष्येवाभिन्द्रके ।
विधातव्यान्तरक्रीडा विरामान्तं द्रुतद्वयम् (?) ॥ ५१ ॥
समद्व्यताले द्विलघु विरामान्तं द्रुतद्वयम् ।
द्रुतद्रुन्द्रं लघुद्रुन्द्रं गुरुद्रुन्द्रं च द्वीपके ॥ ५२ ॥
लघुद्रुतौ सकारश्च स्यादनद्वेजभिधीयते ।
येद्द्रुतौ विरामान्तौ द्वौ पदौ विषमद्रुतः ॥ ५३ ॥
नान्दीताले सप्तद्विष्टा लघुविन्दुर्लघुयुक्तः ।
सुकुन्दसंज्ञिके ताले लघुर्विन्दुर्लघुयुक्तः ॥ ५४ ॥
अन्ये सुकुन्दलक्ष्यादिपद्मिन्दु लघुतुष्टयम् ।
लघुद्रुन्द्रं साकारेण कुडुक्तः परिकीर्तितः ॥ ५५ ॥
एकेनैव द्रुतेन स्यादेकतालेतिसंज्ञितः ।
चतुर्विधान्यफङ्गालः पूर्वसण्डसमागमः ॥ ५६ ॥

पूर्णं लघुचतुष्टयेन गुरुणा लघुना क्रमात् ।
 द्रुतद्रुन्दं लघुः शण्डे गुरुद्रुन्दं लघुः समे ॥ ६७ ॥
 एको गुरुर्लघुद्रुन्दं कङ्काले विषमे भवेत् ।
 चतुस्ताले गुरुः पूर्वं ततो विन्दुप्रयं भवेत् ॥ ६८ ॥
 विरामान्त्यं लघुद्रुन्दं दोम्बुलीति प्रकीर्तितः ।
 लघुमेव परं स्वल्पे कालव्ययनकाभिधे ॥ ६९ ॥
 अभङ्गकालकर्तव्यं गुरुरेकं लघुद्रुतम् ।
 रमणो विन्दुयुग्मेन रायभङ्गाल इष्यते ॥ ७० ॥
 एकेन सविरामेण लघुना लघुदोषरः ।
 प्रतापदोषरेऽन्वहविरामान्तं द्रुतद्रुपम् ॥ ७१ ॥
 श्रमश्रम्ये गुरुस्त्वैको विरामान्त्यं द्रुतप्रयम् ।
 चतुर्मुखाभिधे ताले जगणो रन्तरहृतम् (१) ॥ ७२ ॥
 व्योमह्वयं विरामान्त्यं लघु श्रम्ये विधीयते ।
 जगणो भगणो नापि प्रतिमण्डे जुषैः स्मृतः ॥ ७३ ॥
 तालशैरयमेवान्पैर्हृद्भङ्गः परिकीर्तितः ।
 तृतीयताले विन्दुः स्वाद्विरामान्त्यं द्रुतद्रुपम् ॥ ७४ ॥
 वसन्तताले कर्तव्या द्रुतद्रुन्दं लघुर्गुरुः ।
 ताले ललितसंज्ञे च द्रुतद्रुन्दं लघुर्गुरुः ॥ ७५ ॥
 रतिताले लघुः कार्यः सतस्त्वैको गुरुः स्मृतः ।
 ताले करण इत्याख्ये ज्ञेयं विन्दुचतुष्टयम् ॥ ७६ ॥
 षट्तालसंज्ञके ताले विन्दुपट्टं निरन्तरम् ।
 वर्षने विन्दुयुगलं ततः कार्यां गुरुः स्मृतः ॥ ७७ ॥
 वर्षमण्डाभिधे ताले लघुद्रुन्दं नभस्त्रयम् ।
 रायनारायणे विन्दुद्वितयं जगणो गुरुः ॥ ७८ ॥
 द्रुतद्रुन्दं द्रुतत्रैको मदने परिकीर्तितः ।
 पार्वतीलोचने ताले तद्गुती भगणः क्रमात् ॥ ७९ ॥
 जपवा भगणो लब्ध गुरुद्रुन्दं द्रुतप्रयम् ।
 गारुणे कथ्यते प्राज्ञैर्विरामान्त्यं चतुर्द्विताः ॥ ७० ॥

धीनन्दनस्य तालः स्याज्जगन्नाः हुत इत्यपि ।
जपके जगन्नाथं विन्दुयुग्मं हुतस्तथा ॥ ७१ ॥
विन्दुलघुः हुतश्चैव लीलाताले प्रकीर्तितः ।
बिलोके च लघुर्वेकल्पोमयुग्मं ततः हुतम् ॥ ७२ ॥
ललितमिषताले स्यात्सगणोऽनन्तरा लघुः ।
जनताभिधताले स्यात्तपवेभ्यः परं गुरुः ॥ ७३ ॥
विन्दुद्रुपं विरामान्धं लघुती रामवर्धने ।
वत्सवः कथितः प्राङ्गैर्लघोरुर्ध्वं हुतं लघुः ॥ ७४ ॥
एवं प्रकारः कथितो नारदेन महात्मना ।

इति श्रीनारदकृती लघुलक्षणकल्पे नृत्त्याभ्याये एकोत्तराष्टादशोऽध्यायः
नाम द्वितीयः पादः समाप्तः ।

अथ नृत्त्याभ्याये तृतीयः पादः ।

चतुरस्रादितालानामेतानि कथिताम्पहम् ।
प्रस्तारसहितं लक्ष्म तद्रेदांश्च पृथग्विधान् ॥ १ ॥
तपोभागद्वयालापो पुमा पामगणेति च (१) ।
पञ्चकार्यप्रबन्धा च मन्दिरोत्थरकल्पितम् ॥ २ ॥
शब्दादम्बरनामाकार्यं तालं हुतचतुष्टयम् ।
हुतद्रुपं गुरुस्त्रिंश आठम्बरस्ततो लघुः ॥ ३ ॥
न तालं न च चादिप्रमन्व्यतालेन योचते (१) ।
मध्ये मध्ये तथा कुर्यात्तालमात्रं समन्वितम् ॥ ४ ॥
सर्वशब्दसमायुक्तं अरेख इति कीर्तितः ।
सतत्सुरधनेशेषु (१) प्रसिद्धो नारदेन च ॥ ५ ॥

अथ दशविधतालप्रबन्धा उच्यन्ते ।

गुरुद्वन्द्वं लघुद्वन्द्वं गुरोरकस्त्रिभङ्गके ।
चतुर्लघुलकारश्च लघुतश्च चतुर्लघुः ॥ ६ ॥

पञ्चतालप्रबन्धः स्याद्गुताद्यन्तं हुतश्चतुः (?) ।
 तमसा पञ्चलघुना षट्तालश्च प्रकीर्तितः ॥ ७ ॥
 हुतो गुप्तो (रु)र्लघुश्चैव सुलादिरभिधीयते ।
 लघुरित्युच्यते तालं मीतज्ञैः पूर्वसुरिभिः ॥ ८ ॥
 अष्टमङ्गलतालः स्याद्योमाद्यन्तं नवद्रुतम् ।
 यः हुतो गलपो लोपो(पः) समगौ नयतालके ॥ ९ ॥
 षड्भजनं दीर्घपटं गुरुद्वयं लघुत्रयम् ।
 दशरूपप्रबन्धः स्यान्निशान्मात्रं लघुस्तथा ॥ १० ॥
 धरारसतन् भी मो लघुद्वादशविन्द्वः ।
 निःशब्दो लश्च चत्वारताल-एकादशे भवेत् ॥ ११ ॥
 व्यञ्जनो (ने?) सरलो दीर्घद्वादशसामसम्भवम् ।
 मन्वोमयुतं चैव तालः स्यादर्कमालिका ॥ १२ ॥
 एतानि दशतालानि वाद्यन्ते श्रूयन्ते नरैः ।
 तत्पूर्वसर्वकार्येषु सर्वोत्कृष्टश्च जायते ॥ १३ ॥
 विजयो जयमानन्दो जयश्रीर्जयमङ्गलम् ।
 जयतालश्च पञ्चैते शुलं (सृष्टुं) जयकरं श्रुभम् ॥ १४ ॥
 हुतो गपो नगो राजौ जभन्वोमङ्गपं पुनः ।
 पञ्चतालप्रबन्धः स्याच्छ्राव्यं जयकरं श्रुभम् ॥ १५ ॥
 मदनोरसवल्लभश्रीशशीडाकीर्तिस्तथा रतिः ।
 सिंहलीलश्च सप्तैते मार्तण्डजयदः क्रमात् ॥ १६ ॥
 षड्भक्तुदध्यानुदुदः षट्पितातुचकस्तथा ।
 प्रलङ्घो गजलीलश्च षट्तालश्च प्रबन्धकम् ॥ १७ ॥
 शुवा मठा प्रतिमठा लम्बको रासकस्तथा ।
 अष्टतालश्चैकतालः सुलादीन्पुच्यते बुधैः ॥ १८ ॥

लघुसुलादिः ।

रङ्गशूनो राजेतालो वनमाली त्रिधा मतः ।
 त्रिभङ्गी तालपृन्दं च नारदेन यथाक्रमम् ॥ १९ ॥

एकतालव्य कङ्कालव्यतुस्तालय्य दोम्बुलिः ।
 वतुर्मुञ्जप्रबन्धं स्याच्छृणुते शंभुनाशनम् ॥ २० ॥
 कन्दर्पो विन्दुमाली च समतालय्य नन्दनः ।
 राजविद्याधरो ज्ञम्पा विषमः कन्दुकस्तथा ॥ २१ ॥
 सङ्गीतज्ञमनोरम्यमष्टमङ्गलनामकम् ।
 प्रबन्धं च शृणोत्यत्र विषमप्रहमोचनम् ॥ २२ ॥
 उद्भटः सिंहनादव्य अभङ्गो वीरविक्रमः ।
 ततः शरभलीला च सिंहविक्रीकितो मतः ॥ २३ ॥
 प्रतापशेखरध्यान्यः सिंहविक्रम एव च ।
 रायनारायणो नाम नवतालप्रबन्धकम् ॥ २४ ॥
 यमी जपो लघुव्योम वक्रपापविरामजी ।
 लपो तपो लपो वक्र सपो लघुगपो लघु ॥ २५ ॥
 विरामान्तं लघुद्वन्द्वं पुनस्तत्र विरामकम् ।
 वतुर्विन्दु ललय्योमी जयुक्तः स्यान्ननाभिषे ॥ २६ ॥
 अभिनन्दान्तरकीला मलतालव्य दोम्बुलिः ।
 कुटुम्बका प्रतिमठो मकरन्दव्य चर्चरी ॥ २७ ॥
 परिक्रमो हंसनाद एभिस्तालेः समन्वितम् ।
 दशरूपप्रबन्धं च श्रूयते कीर्तिवर्धनम् ॥ २८ ॥
 मान्दी तृतीयकारस्तु लघुशेखरसंज्ञकः ।
 प्रतापशेखरश्चैव तथैवानङ्गलीलयः ॥ २९ ॥
 वर्णमद्वय चर्चर्पो वर्णतालो द्वितीयकः ।
 उत्सयो मदनशैवमेकादश निरूपितम् ॥ ३० ॥
 यनमाली राजपूरो वर्णतालः प्रदीपकः ।
 रत्नाभरण उद्भटो रतिकीर्तव्य नन्दनः ॥ ३१ ॥
 वीरविक्रमलक्ष्मीश उत्सवव्य ततः परम् ।
 प्रबन्धमकमालाख्यं श्रूयते पापनाशनम् ॥ ३२ ॥

(इति दशतालः प्रबन्धः समाप्तः ।)

अङ्गतालाः क(ध्यन्ते) ।

शुरवः षोडश ज्ञेया द्व्यभिज्ञसङ्घवः पुनः ।
 चतुःषष्टिर्द्वितामैव तालो यक्षपतिर्भवेत् ॥ ३३ ॥
 विरामार्थोर्षचन्द्रार्थमातृकाश्रितयं तथा ।
 व्यञ्जनं च लयं लघुं लघुद्वन्द्वं द्रुतं ततः ॥ ३४ ॥
 अनुद्वन्द्वद्वन्द्वलघुस्तालोऽयं वाद्यविभ्रमः ।
 इति सङ्गीतकैः प्रोक्तो त्रावडीवशा विभ्रुतः ॥ ३५ ॥
 मरताले मकारः श्याङ्गणो ल ततो लगः ।
 ततश्च विन्दपक्षैव कल्पितं भचतुष्टयम् ॥ ३६ ॥
 पुनर्मठभकारश्च निःशब्दं च शुरुद्वयम् ।
 आलापमध्ये पादोन्तुः सुरिभिश्च विरच्यते ॥ ३७ ॥
 शुरुर्षुङ्गकलायुक्ता द्रुतपुग्मं ततः परम् ।
 ब्रह्मताले भवेत्तत्र नारदस्य मलं यतः ॥ ३८ ॥
 द्रुतमेकं लघुद्वन्द्वं निःशब्दो लत्रयं भवेत् ।
 द्रुतमल्प (?) मया प्रोक्तो लघुन्याभ्यो निरूपितः ॥ ३९ ॥
 गीतश्रम्यास्यके ताले व्यञ्जनं द्रुतमिभ्रलः ।
 वायं श्रम्या विरामान्त्यं द्रुतद्वन्द्वं च यन्धनम् ॥ ४० ॥
 श्रम्याष्टतालेऽनुद्वन्द्वो द्रुतसालं चाकल्पनम् (?) ।
 पट्टास्त्वर्षचिन्दुश्च लघुश्चैव द्रुतद्वयम् ॥ ४१ ॥
 तद्भेदचिन्दुलक्षैव ततो मिभ्रलघुद्वयम् ।
 द्रुतद्वयं विरामान्त्यं रापकोलाहलः स्थलः ॥ ४२ ॥
 द्रुतत्रयं लघुद्वन्द्वं त्रिराष्टुत्ता भक्ता ततः ।
 मातृकाद्वितयं चैव तालः प्रोक्तो महाशनिः ॥ ४३ ॥
 लघुपक्षं व्यञ्जनं चिन्दु तिस्रो लघुः पुनः पुनः (?) ।
 लघुञ्जनं चलयं द्वन्द्वमन्वयं तिस्रस्तथा ॥ ४४ ॥
 तिस्रुलो व्यञ्जनो चिन्दुः तिस्रुमात्रेकमेव च ।
 तिनाभेरिरिति प्रोक्तो वाद्यविद्याविशारदैः ॥ ४५ ॥

गमभिःशब्दलघ्वेकद्वितीयं लगलल्लुतम् ।
 नगलो द्वौ हुतं दीप्तं यमणो लवलः स्मृताः ॥ ४६ ॥
 गुरुवः सप्त विज्ञेयाः सरलानि च षोडश ।
 हुता विंशतिराख्यातास्तालो वाच्यमजाहुशः ॥ ४७ ॥

(अथ) तालशब्दनिष्पत्तिः ।

तालशब्दस्य निष्पत्तिः प्रतिष्ठार्थेन धातुना ।
 गीतं वाच्यं च श्लवं च भाति ताले प्रतिष्ठितम् ॥ ४८ ॥
 संयोगे च वियोगे च वर्तते च तयोर्द्वयोः ।
 स्यापितोऽपि दश प्राणैः स कालस्तालसंज्ञिकः ॥ ४९ ॥
 शिवशक्त्यात्मकं पुण्यं यशस्यं भुक्तिभुक्तिदम् ।
 दशप्राणात्मकं तालं यो जानाति स तत्त्ववित् ॥ ५० ॥
 कालमार्गक्रियाहानि गृहजातिकलालयाः ।
 यतिप्रस्तारकं यैव तालप्राणा दश स्मृताः ॥ ५१ ॥

अथ काललक्षणम् ।

वर्ष्युपरि चिन्पस्य पद्मपत्रशतं सकृत् ।
 स कालः सूचिसंभेदात्तत्क्षणस्य कलं प्रति ॥ ५२ ॥
 लवः क्षणैरष्टभिः स्यात्काष्ठा चाष्टलपात्मिका ।
 अष्टकाष्ठा निमेषः स्यान्निमेषैरष्टभिः कला ॥ ५३ ॥
 ताभ्यां यैव चतुर्भागचतुर्भागानामनुद्रुताः(?) ।
 अनुद्रुताभ्यां विन्दुश्च विन्दुभ्यां तु लघुर्भवेत् ॥ ५४ ॥
 लघुद्रुतं गुरुश्चैव त्रिलघु हुतमुच्यते ।
 इतिमानगतिः प्रोक्ता तालज्ञैः पूर्वसुरिभिः ॥ ५५ ॥

अथ मार्गलक्षणम् ।

दक्षिणो वार्तिकश्चैव तथा चित्रविचित्रकः ।
 तथा चित्रतरस्तु स्याद्विचित्रतरो मतः ॥ ५६ ॥

पैदवः कथितो मार्गस्तस्य रूपं बिरूप्यते ।
 एतदेव नारदस्य मतमिष्टं पथाक्रमम् ॥ ५७ ॥
 अष्टमात्रा कला ज्ञेया मार्गं दक्षिणसंज्ञके ।
 वार्तिकस्य तु चतुर्मात्रा कला चित्रा द्विमात्रिका ॥ ५८ ॥
 द्रुता चित्रतरे तस्या लघुचित्रतरो मतः ।
 अतिचित्रतरो मार्गकलाश्च द्रुतसंज्ञिकाः (?) ॥ ५९ ॥

मात्रालक्षणम् ।

लघ्वक्षराणां पञ्चानां मानमुच्चारणे हि तत् ।
 तत्प्रमाणं परिज्ञेयं मार्गस्तालस्ततो युधैः ॥ ६० ॥
 मार्गदेशीगतत्वे च तत्राद्यस्य क्रिया द्विधा ।
 तद्विधं कथयिष्यामि नारदो मार्गालक्षणी (णम्) ॥ ६१ ॥
 तत्र औपादनिष्कामं विज्ञेयं च प्रवेशनम् ।
 चतुर्विधं च कल्पेत निःशब्दः कथितो युधैः ॥ ६२ ॥
 शम्पतालो द्रुतश्चैव संनिपातस्तथा परम् ।
 सशब्देन च संयुक्तो विशेषश्च चतुर्विधः ॥ ६३ ॥
 सर्वाङ्गुलिसमाक्षेप औपाद् इति कीर्तितः ।
 निष्कामोऽथ गतिस्तस्या अङ्गुलीनां प्रसारणम् ॥ ६४ ॥
 तस्य दक्षिणतः फालो विक्षेप इति कथ्यते ।
 विचर्णनं च हस्तस्य प्रवेशोऽधोमुखस्य च ॥ ६५ ॥
 तस्य हस्तनिपातस्तु शम्पतालस्तु यामतः ।
 हस्तपुरुभयोर्पाती संनिपातद्रुतो स्मृतौ ॥ ६६ ॥
 एतदष्टप्रकारास्तु मार्गभेदा विवक्षिताः ।
 तत्रा(द्य)द्विभिचतुरकलास्तु प्रतियोगिताः (नः) ॥ ६७ ॥

अथ देशीक्रिया ।

देशीयोग्यं (ग्यान्) प्रवक्ष्यामि न्यापारान् ध्रुवकादिकान् ।
 ध्रुवका सर्पिणी कृष्या पद्मिनी च विसर्पिका ॥ ६८ ॥

१ 'पदिक' कर्मि' इति द्रुतः पाठः स्यात् । २ 'बलात्' इति द्रुतः पाठः स्यात् । ३ 'आ-
 वात्' इति द्रुतः पाठः स्यात् ।

विक्षिप्ताद्या पताकास्या मातृका खरिताष्टमी ।
 क्षमाप्राणि (पि) विलेपा कथितं नारदेन च ॥ ६९ ॥
 सप्तशब्दो भुवका श्रेया सर्पिणी वामगाभिनी ।
 कृष्या दक्षिणतः पातः पश्चिमी स्यादधोगता ॥ ७० ॥
 विसर्पिका बहिर्पाता विक्षिप्ता कुलजात्मिका ।
 पताका चोर्ध्वगमना पतिता करपातना ॥ ७१ ॥

दक्षिणमार्गमात्रानामानि ।

भुवका सर्पिणी चैव पताका परिकथ्यते ।
 चतुर्मात्रा कला श्रेया चार्तिकेऽपि न योजयेत् ॥ ७२ ॥
 भुवकापतिते चित्रसरिचिप्रादिकान् द्रुतान् (?) ।
 अनेनैव प्रकारेण कालमार्गक्रिया भवेत् ॥ ७३ ॥

अथ अङ्गानि ।

अनुद्रुतो द्रुतश्चैव लघुर्गुरुस्ततः परम् ।
 द्रुतश्चेति क्रमेणैव तालाङ्गानि च पञ्चधा ॥ ७४ ॥
 द्रुतस्य देयता शम्भुर्लघोश्चाद्रिपतेः सुता ।
 गौरी च श्रीश्चापि सुरोः द्रुते ब्रह्माद्रपस्त्रयः ॥ ७५ ॥

अथ ग्रहाः ।

ग्रहास्त्रिधा क्षमा नीतास्तथानागत इत्यपि (?) ।
 तद्गुणार्थं च वक्ष्यामि नारदो मुनिपुङ्गवः ॥ ७६ ॥
 निकृतीते स्वतीतस्य तालातीते स्वनागतः ।
 समः समग्रहः प्रोक्तस्तालशैः पूर्वसुरिभिः ॥ ७७ ॥

अथ जातिः कथ्यते ।

चतुरस्रस्त्रिसमिपस्तालं खंसाभिधे तथा (?) ।
 चतुर्विधो भवेत्तालस्तस्वरूपं निरूप्यते ॥ ७८ ॥

१ 'करो नीताद्या' इति शब्दः पाठः स्यात् । २ 'नीलोऽतीते' इति पाठः शब्दः स्यात् । क-
 र्त्ते (श्लो. ७६) 'नीत' इत्येव पाठदर्शकम् । ३ 'चतुरस्रस्त्रिसमिपस्तालः खंसाभिधे' इति
 शब्दः पाठः स्यात् ।

तत्र चयत्तुटः प्रोक्तश्चतुरस्रो मनीषिभिः ।
 तथा चाशुशुटस्त्रिषस्य भेदा भवन्ति च ॥ ७९ ॥
 गुरुत्रयं समारभ्य द्वियुगं द्वियुगं क्रमात् ।
 एषं पूर्वव्यतीते तु खं(?)षड्विषकल्पमा ॥ ८० ॥

६।१२।२।४।४।८।९६ इयं जाति कला ज्ञेया ।

चतुर्गुणं समारभ्य द्वियुगं द्वियुगं क्रमात् ।
 दशं चाष्टाविंशतिश्च शेषं षड्विषकल्पना ॥ ८१ ॥
 ४।८।१६।३२।६४।१२८। चतुरस्रजातिकला ज्ञेया ।

गुग्मो च मिश्रणान्मिश्रतालः प्रोक्तो विचक्षणैः ।
 मिश्रतालमितिष्वैव नारदो मुनिरब्रवीत् ॥ ८२ ॥
 विषं (?) निषेदप तालाङ्गैर्यथा तक्रियते बहु ।

भङ्गिभिश्च सतालः स्यात्तत्तालः स्रष्टसंज्ञकः ॥ ८३ ॥

चतुरस्रजातिमध्यस्था गुरुश्च गुरुषुविधा जातास्तादा तैश्चतुर-
 स्रजातीनां स्रष्टाः विभागा भविष्यन्ति । तत्र तदा स्रष्टार्थताला
 इति ख्याता जायन्ते । एते सर्पजातिसामान्या इति वाच्या इत्यर्थः ।

अथ लयकालो ज्ञेयः ।

कालान्तरालवृत्तिर्षोम्लकविल्वे^१ च ।
 कथितो नारदेनैव काललक्षणवेदिना ॥ ८४ ॥
 षष्ठे मध्यार्धकालस्य मध्यकालसमावतः ।
 विलम्बो दीर्घकालस्य त्रिकालस्त्विति निश्चितः ॥ ८५ ॥
 अयनार्थं यतिः सम्यङ्कीर्तितो भरतादिभिः ।
 एतन्मतं ममैवेति नारदो मुनिरब्रवीत् ॥ ८६ ॥
 संमश्रोतोषहृद्यतिर्गोतुच्छा वेति सा त्रिधा (?) ।
 ऐक्योर्षलयो यस्य घृती सा स्वात्समाभिधा (?) ॥ ८७ ॥

१ मल्लि चन्दे एतत्सुटं सुटितम् । २ 'मिथ्याकर्मिणि' कैव नार^० इति पाठः स्यात् । ३
 सय आदर्शपुत्रके श्रीमद्भरणि ज्ञाने । तानि 'कविल्व' इति भवेत् । ४ 'तथा श्लोकीयदा क-
 र्तिगो' इति पाठः स्यात् । ५ 'एक एव स्त्री बला घृताः सा' इति पाठः स्यात् ।

दुतादयः प्रमाद्यन्न यतिः स्रोतोबहा मता ।
मोयुञ्जा इति विशेषा दुतादीनां विपर्ययात् ॥ ८८ ॥

अथ प्रस्तारः ।

अन्येऽपि सन्ति भूपिडास्तालास्ते लक्ष्यवर्त्मनः ।
प्रसिद्धविधिरत्रैव शास्त्रेऽस्मिन्नतिपादितः ॥ ८९ ॥
तथेति तक्षयार्थं तु (?) लघूपाया भवन्त्वमी ।
प्रस्तारसङ्ख्या नष्टं बोधिष्टं पातालकस्तथा ॥ ९० ॥
दुतमेरुर्लघुमेरुर्गुरुमेरुः दुतस्य च ।
मेरुः संपोममेरुश्च खण्डप्रस्तारकं तथा ॥ ९१ ॥
पायां चतुर्णां मेरुणां नष्टोरिष्टं पृथक् पृथक् ।
एकोनविंशतिरिति प्रैतिस्थानं सुवेऽधुना ॥ ९२ ॥

प्रस्तारो यथा—

ईषत्याल्पमध्यमहतोऽधस्ताक्षेपं पलोपरि (?) ।
प्राग्ने धामधःस्थाप्यं संभवे महतो लियोत् ॥ ९३ ॥
जल्पानसंभवे तालपूर्वं भूपोऽप्यथं विधिः ।
सर्वदुतावधिः कार्यः प्रस्तारोऽयं लघौ गुरौ ॥ ९४ ॥
दुतो व्यस्ते मन्यते च चाक्षराणि चतुर्विधम् (?) ।
संज्ञया तत्परिज्ञेयं हुतं लघुगुरुद्वयम् ॥ ९५ ॥
प्रत्येकं तु मुतादीनां भवेत्कार्यसंपन्नकम् (?) ।
अनुदुतमर्धचन्द्रं व्यञ्जनं चारु नास्तिकम् ॥ ९६ ॥
अध्यक्तं चेति पञ्चैते पर्यायास्वमनुदुते ।
अर्धमात्रद्वयं व्योम बलयं विन्दुके द्वयम् ॥ ९७ ॥

१ "प्राग्व्याजान्ते लक्ष्यवर्त्मि" । इति शाहीरत्नाकरे । २ "प्रसिद्धिभिर्मुतायेन
वाच्येऽस्ति प्रसिद्धः" । इति वाः शाहीरत्नाकरे । ३ "पञ्चैदस्यवार्थं तु लघु" इति वाः
शाहीरत्नाकरे । ४ "प्रस्तारसङ्ख्ये न" इति वाः शाहीरत्नाकरे । ५ "प्रलयार्थं सुवेऽधुना" इति
शाहीरत्नाकरात् । ६ "व्यस्यल्पमात्रव्युत्तोऽवस्थाप्येयं नमोकरे" इति शाहीरत्नाकरे । ७
"प्राग्ने धामधस्तादु संभवे" इति शाहीरत्नाकरे ।

लघु नियामकं द्रुममात्रतालरसं तथा ।
 द्विमात्रं च कला वर्कं दीर्घं च गुरु कीर्तनम् ॥ ९८ ॥
 द्रुतत्रयं त्रिमात्रं च दीर्घं तालत्रयं तथा ।
 अनुद्रुतस्वरूपं च तद्भालेन्दुकलात्मकम् ॥ ९९ ॥
 द्रुतस्तु बलपाकारो लघुसुख्यशराकृतिः ।
 गुरुर्वकचतुर्ज्ञेयं द्रुतस्य शिखरो गुरुः ॥ १०० ॥
 पञ्चाङ्गानां स्वरूपादि कथितं मारदेन च ।

इति श्रीकारणेश्वरी सङ्गीतनकरण्ये नृत्याध्याये वाङ्मयनिरूपणं नाम
 तृतीयः पादः समाप्तः ।

नृत्याध्याये चतुर्थः पादः ।

अथ सूदृहोत्पत्तिलक्षणमाह—

चन्द्रमं सुकुमारं च सुशुभं च मनोहरम् ।
 वक्रकोटरवर्णं हि आनयेदेषदासकम् ॥ १ ॥
 अष्टपद्भिर्भिरित्यत्र अङ्गुलीपर्वसंमितैः ।
 मलयैन्सूदृहोत्पत्तं प्रमाणं ग्राह्यं यन्मुनिः ॥ २ ॥
 द्वात्रिंशत्सर्वसङ्ख्ये तु मध्ये तत्र निषेजयेत् ।
 सूदृहस्य सुखे द्वे च पर्वे षोडश षोडश ॥ ३ ॥
 शिवशक्तिमयी प्रोक्तौ चर्माचक्रममुच्यते (?) ।
 दक्षिणे शिवसम्बन्धो वामे शक्तिसम्बन्धितः ॥ ४ ॥
 स षट्त्रिंशति (?) छन्दसि तन्तयो बन्धनं ततः ।
 ब्रह्मविष्णुमहेशानां बन्धनं अन्धिका भवेत् ॥ ५ ॥
 समपादतले कृत्वा शहीला वादनं कर्मात् ।
 नमस्कृत्य उभौ हस्तौ समवायं च कारयेत् ॥ ६ ॥
 तद्विगतोदयशब्देन पञ्चाङ्गलि निषेदयेत् ।
 दक्षिणे चाङ्गुली द्वे च वामे करतलेन च ॥ ७ ॥

समध्यनिसमायुक्तं श्रूयते पुत्रवर्धनम् ।
 रात्र्याभिवृद्धिरतुलं रणे शत्रुपलायनम् ॥ ८ ॥
 एकमेकं भिन्नरूपं ध्वनिं यत्र शृणोति यः ।
 शिवनादे भवेद्वाभिः शक्त्या दारिद्र्यमाप्नुयात् ॥ ९ ॥

(इति सूदङ्गलक्षणम् ।)

अरेखा सारिणी चैव सम्प्रसारी ततः परम् ।
 समगैकैव कैवालं हस्तसंयुक्तमेव च ॥ १० ॥
 अरेखा सम्पुटीयुक्ते पुरोदृष्टिमपेक्षते ।
 सारिणीं दक्षिणभुजे करौ लण्डयुतौ द्रुतौ ॥ ११ ॥
 प्रसारिणी वामभुजे हस्ते हस्तकनिष्ठिके ।
 अङ्गुली कङ्कणाभावे वेष्टितावग्र आन्व्यक्तौ ॥ १२ ॥
 समगैकेति विख्याता हस्तौ वामस्तने ध्रुतौ ।
 कैवालं दक्षिणकुपे लग्नी चूचुकदर्शनम् ॥ १३ ॥
 चतुरं च कुचलं च धृतहस्तमनूरणम् ।
 परिक्रमं च पञ्चैते चासंयुतमतं विदुः ॥ १४ ॥
 चतुरं कमलं हस्तमुन्नतपार्श्वदक्षिणे ।
 वामे पतारुचदृत्ता चलनं च कुचालकम् ॥ १५ ॥
 कनिष्ठाङ्गुलिमुषेन चलये धृतहस्तकम् ।
 समपादतलौ दृष्टिपार्श्वैकैककरो मतः ॥ १६ ॥
 ससर्पफणिपद्मेन ऊर्ध्वान्तलपुरो यदि ।
 दक्षिणे कटिन्तलं च करोति च मनूरणम् ॥ १७ ॥
 वामपार्श्वं तु चलयं हस्तं यत्र करोति सः ।
 तर्जन्ग्रह्णुष्ठकं रग्नं परिक्रममुदीरितम् ॥ १८ ॥
 कुरुहायी चित्रतरं तथा चित्रकालीति च ।
 घनरयं नागवन्धं चक्रभ्रमरिका तथा ॥ १९ ॥
 अतिचक्रभ्रमरी विधृतभ्रमरिका ततः ।
 अष्टभ्रमरिकाण्येव नारदेन विचारिता ॥ २० ॥

कुरुडापी शिरोध्रान्मं खितं दक्षिणपार्श्वके ।
पार्श्वे दृष्टिर्विषयपदा उच्योद्यममनं ततः ॥ २१ ॥

शिरोध्रमणम् ।

धामे कटिध्रमणकं विक्षेपं पा...णे ।

वामस्कन्धं च दृष्टिं च स्याप्यचिप्रकुली तथा ॥ २२ ॥

ध्रमणं दक्षिणकटे (टी) पादं विक्षिप्य वामके ।

वामस्कन्धे दृष्टिं... धनरयं ध्रमणं च तत् (?) ॥ २३ ॥

शिरोध्रमणकं कृत्वा स्कन्धमध्ये निवेदयेत् ।

समदृष्टिः समगतिर्नागवन्धं कराहुलिम् ॥ २४ ॥

कट् ऊर्ध्वं ध्रमणकं कटे लग्नं तु वामकम् ।

वामपार्श्वं तु गमनं चक्रध्रमरिका भवेत् ॥ २५ ॥

सदैव ध्रमणं कुर्याद्दस्तौ दक्षिणकक्ष्यपि (?) ।

निवेद्य दक्षिणगतिरतिध्रमरकं भवेत् ॥ २६ ॥

सर्पाध्रमणं कुर्यात्समदृष्टिरधो द्वयोः ।

मध्ये मध्ये च नटनं धृतध्रमरिका भवेत् ॥ २७ ॥

घोटावणी चिमुकश्च समगात्रं यथाक्रमम् ।

वीरगार्त्रं विषमकर्मभगार्त्रं तथैव च ॥ २८ ॥

वीरगात्रकृत्नीचालं चिट्टिघोटावणिस्रथा ।

शिरांसि नवसङ्ख्यानि नारदस्य मतानि तु ॥ २९ ॥

उन्नतं च शिरः कृत्वा ध्रुविक्षेपश्च वीरकैः ।

उद्भूतो च करो कृत्वा चलनं घोटयेणिकम् ॥ ३० ॥

वामहस्ते शिरः स्याप्य (?) कटाक्षैर्बीक्षितो गतिः ।

मध्ये मध्ये च गमकं चिमुकः कल्पते बुधैः ॥ ३१ ॥

तथैव दक्षिणे हस्ते स्यापयेद्य शिरो दशः ।

मध्येमध्ये विरामं च समगात्रमिति स्मृतम् ॥ ३२ ॥

१ अकारेण आर्यकुले नीचद्वयानि मुष्टिद्वयानि । २ अकारेणकुले द्वे अकारे द्वौ ।

परिशिष्टम् १

शुतीनां संस्थानानामद्वाद्विकृतस्वरप्रदर्शकतालिका ।

शुतीपङ्क्त्या	शुतीकानामि	शुदस्वर- नामनि	शुदस्वर- शुतीपङ्क्ता	विकृतस्वरनामानि	विकृतस्वर- शुतीपङ्क्ता
१	शिवा	.	.	वैशिक्किवादा	विशुक्तिः
२	प्रभाषयी	.	.	काकनीविवादा	पद्मःशुक्तिः
३	कात्या	.	.	शुदुतवद्वा	विशुक्तिः
४	शुप्रमा	परतः	पद्मःशुक्तिः	अपशुतवद्वा	.
५	विद्या
६	दौडिपयी
७	उष्य	कथमः	विशुक्तिः	.	.
८	ग्यायी	.	.	विशुक्तिः	पद्मःशुक्तिः
९	विर्विरी	नाम्भारः	विशुक्तिः	.	.
१०	मिरा	.	.	साधा(पयव)पार	विशुक्तिः
११	सर्वेच्छा	.	.	अपशुतवद्वा	पद्मःशुक्तिः
१२	कृष्णिः	.	.	शुदुतवद्वा	विशुक्तिः
१३	विशुक्तिः	सप्यसा	पद्मःशुक्तिः	अपशुतवद्वा	.
१४	कालिनी
१५	पयवा
१६	वाद्या	.	.	{विशुक्तिः, वैशिक्किवादी वा	विशुक्तिः
१७	सर्वेत्ता	रथनः	पद्मःशुक्तिः	.	.
१८	शान्ता
१९	विकृतिनी
२०	द्वन्द्वोपशुकी	विसाः	विशुक्तिः	.	.
२१	विद्यार्थी	.	.	विकृतिवाराः	पद्मःशुक्तिः
२२	प्रद्वय	विवादा	विशुक्तिः	.	.

ग्रन्थनामानि

सङ्गीतनारायणः

सङ्गीतनारायणः

सङ्गीतशास्त्रः

*सङ्गीतपरिभाषाः *

सङ्गीतप्रधानशक्तिः

*सङ्गीतमकरन्दः *

सङ्गीतमकरन्दः

सङ्गीतमीमांसा

सङ्गीतमुखावली

" "

सङ्गीतमैत्रः

सङ्गीतलघुनामः

*सङ्गीतललापः *

सङ्गीतललापः

*सङ्गीतललापटीका *

" " "

" " "

" " "

" " "

सङ्गीतशास्त्रः

सङ्गीतरागः

सङ्गीतमिनोदः

सङ्गीतसङ्गोपनिषद्

सङ्गीतमिथोसक्तिः

सङ्गीतलघुनामः *

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

सङ्गीतलघुनामः

ग्रन्थकतुंवा नामानि

... ..

सुखोत्तममिथः

... ..

सङ्गीतः

... ..

शास्त्रः

वेदः

सुखोत्तममिथः

देवताशक्तिः

देवताः

सङ्गीतः

... ..

धीशक्तिः

सोमदेवतामिथः

सङ्गीतः

सिद्धमूलः

सुखोत्तममिथः

शास्त्रः

सङ्गीतः

सोममूलः

सुखोत्तमः

... ..

सिद्धः

... ..

सङ्गीतः

... ..

सुखोत्तमः

... ..

सिद्धः

... ..

सिद्धमूलः

सिद्धः

सङ्गीतः

सङ्गीतः

सङ्गीतः

(अथवा ' १)

(द्वितीया)

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतशेखरः	श्रीहारायः
सङ्गीतमयतम्	रत्नकलोचनः
सङ्गीतोपनिषद्	सुभाषदासः
सारसङ्गीत	नारदः
सारज्याय
सारमञ्जरी
साम्येयकलाविधिः
*साम्येयकलाविधिः	धर्मदासः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनाथप्रभोदः
*हृदयपीठद्वयम्	हृदयनाथप्रभोदः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Misc.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतमञ्जरी.

India office Library Catalogue—Towney & Thomas.

२. संगीतमञ्जरी, by नारद.

Buhler's Catalogue—Gujarat, Kathiawad, etc.

३. संगीतमञ्जरी, by सारंगदेव (as distinguished from सारंगेय which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्.

Oudh Catalogue.

५. संगीतद्वय. by भीमसमीप.

६. संगीतद्वय. " सारंगदेवपुरे.

७. संगीतसुखाकर. by महाश्वर्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. हृदयप्रकाश. by उपर.

India office Catalogue—Pt. 2—Eggeling.

९. शास्त्रसूत्र. by चोलासुन्दरी.

Oppert's List.

१०. संगीतशास्त्र. (संगीतशास्त्रसूत्र) by सिन्धुना.

Tanjore Catalogue—Burnell.

११. दक्षिणोत्तरसूत्र. by दक्षिणोत्तर.
 १२. अभिनयसूत्र. " संक्षेप.
 १३. वाचस्पत्यसूत्र.
 १४. इन्द्रसूत्र.
 १५. अभिनयसूत्र.
 १६. अष्टाध्यायी by सुबोधि (Condensed from संक्षेपसूत्रसंग्रह.)
 १७. अष्टाध्यायी.
 १८. भरतसूत्रसंग्रह.
 १९. वादसूत्र. by सुबोधि.
 २०. धर्मसूत्र.
 २१. उपनिषद्सूत्र.

Mysore & Coorg Catalogue—Rice.

२२. संक्षेपसूत्र. by नन्दो.

Mysore Catalogue.

२३. संक्षेपसूत्रसंग्रह.
 २४. अभिनयसूत्रसंग्रह. (विशालसूत्रसंग्रहसंग्रह)
 २५. संक्षेपसूत्रसंग्रह. by दक्षिणोत्तरसंग्रह.
 २६. संक्षेपसूत्रसंग्रहसंग्रह. by चोलासुन्दरी.
 २७. संक्षेपसूत्रसंग्रह.
 २८. संक्षेपसूत्रसंग्रह. by चोलासुन्दरी.

Central Library, Baroda.

२९. संक्षेपसूत्रसंग्रह. by दक्षिणोत्तरसंग्रह.
 ३०. संक्षेपसूत्रसंग्रह. (संक्षेपसूत्रसंग्रह only) in ३ vols.
 ३१. संक्षेपसूत्रसंग्रहसंग्रह by चोलासुन्दरी. १
 ३२. संक्षेपसूत्रसंग्रह. by चोलासुन्दरी.
 ३३. संक्षेपसूत्रसंग्रह by सुबोधि—
 which is a संक्षेपसूत्रसंग्रह of 16,000 granthas consisting of
 five Ratnakoras: (1) वाचस्पत्यसंग्रह (2) धर्मसंग्रह (3) अष्टाध्यायी
 (4) इन्द्रसंग्रह (5) उपनिषद्संग्रह, of which No. 3 consisting of
 about one third of the work is yet to be secured.

Rajendralal Mitra's Notices of Sanskrit Mss.

- १४ उपनिषत्. by श्रीरामचंद्रिका. *
 Bikaner Catalogue.
 १५. सुशौचिणी. (सप्तसप्तत्यस्य) by श्रीरामचंद्रिका.
 १६. उपनिषत्.
 १७. उपनिषत्. by श्रीरामचंद्रिका son of श्रीरामचंद्रिका.

Madras Oriental Library.

१८. अग्निवज्रस्य. by श्रीरामचंद्रिका.
 १९. सप्तसप्तत्यस्य. (सप्तसप्तत्यस्य) श्रीरामचंद्रिका.
 २०. सप्तसप्तत्यस्य. by श्रीरामचंद्रिका.
 २१. सप्तसप्तत्यस्य. by श्रीरामचंद्रिका.
 २२. सप्तसप्तत्यस्य.
 २३. सप्तसप्तत्यस्य.
 २४. सप्तसप्तत्यस्य. (सप्तसप्तत्यस्य).

Mr. T. C. Krishnaswami Iyer of Mylapore gave the following names in the "Hindu" of Madras—

Miscellaneous

२५. सप्तसप्तत्यस्य. }
 २६. सप्तसप्तत्यस्य. } Both by श्रीरामचंद्रिका.
 २७. सप्तसप्तत्यस्य.
 २८. सप्तसप्तत्यस्य. by श्रीरामचंद्रिका.
 २९. सप्तसप्तत्यस्य by श्रीरामचंद्रिका (श्री) (Probably error).
 ३०. सप्तसप्तत्यस्य by श्रीरामचंद्रिका.
 ३१. सप्तसप्तत्यस्य.
 ३२. सप्तसप्तत्यस्य.
 ३३. सप्तसप्तत्यस्य.

सङ्गीतमकरन्दग्रन्थस्थानां पारिभाषिकादिग्रन्थानां वर्णानुक्रमणी ।

	पृष्ठं		पृष्ठं
अष्टाश्लोकः	४१	अष्टाश्लो	२१
अष्टादशः	११, १६	अष्टादश	५१
अष्टाश्लो	४१	अष्टादश	२१
अष्टाश्लो	४१	अष्टादश	५
अष्टाश्लो	४०	अष्टादशः	४
अष्टादशः	४	अष्टादशः	११
अष्टादशः	५	अष्टादशः	११
अष्टादशः	१, १	अष्टादशः	११
अष्टादशः	५	अष्टादशः	५
अष्टादशः	१, ११	अष्टादशः	६
अष्टादशः	४	अष्टादशः	१०
अष्टादशः	५	अष्टादशः	११, ११
अष्टादशः	६	अष्टादशः	५
अष्टादशः	११	अष्टादशः	६
अष्टादशः	१५	अष्टादशः	४१
अष्टादशः	१	अष्टादशः	४१
अष्टादशः	६	अष्टादशः	२१
अष्टादशः	११	अष्टादशः	११
अष्टादशः	४	अष्टादशः	११
अष्टादशः	११	अष्टादशः	११
अष्टादशः	१	अष्टादशः	२१
अष्टादशः	६	अष्टादशः	५
अष्टादशः	११	अष्टादशः	५०
अष्टादशः	२	अष्टादशः	४५
अष्टादशः	१०	अष्टादशः	४
अष्टादशः	६	अष्टादशः	११
अष्टादशः	११	अष्टादशः	२४
अष्टादशः	२१	अष्टादशः	५०
अष्टादशः	६	अष्टादशः	११
अष्टादशः	५	अष्टादशः	२१
अष्टादशः	६	अष्टादशः	४५
अष्टादशः	४	अष्टादशः	११
अष्टादशः	१	अष्टादशः	५१
अष्टादशः	११, १६	अष्टादशः	२१

	पृष्ठं		पृष्ठं
कमातुचितः	१४	कवची	४
क्रीमदीयः	४	कवदसिः	४
क्षान्तिः	८	कम्पुत्रीयः	४
कथितः	४	कषा	११
काम्यधाम	३	कषतिः	१०, ४५
काम्यधामः	५	कष्या	११
काम्यधामरूपमा	१०	कष्यतिः	१८
काम्यधामरूपनी	१०	कष्येत्	११
कावयः	१८	कष्येयी	११
कावयकल्पणम्	११	कष्ये	५
कावयी	४	कष्यन्	११
कावयः	१५	कष्यन्ति	११
काव्यं	१, ३	कष्या	११
काव्यदोषाः	१५	कष्यन्तिः	११
कुला	११	काशः	१०
कुलः	५	काशप्रमत्तः	१५
कौवीर्यतिः	३	काशमेदा	१४
कौतुक्यः	११	काशप्रदायि	१५
कौतुका	४	काशप्रदक्षिपतिः	४३
कहः	४५	काशेरतिः	११
कामः	५	कृष्णक	४, ११, ११
कामरत्नं	५०	कृष्ण	५
कर्पसिकः	३०	कृष्णम्	४
कौपिक	११	कृष्णः	४
कौषावती	११	कृष्णकर्मः	४५
कषयनरिका	५०	कृष्णः	११
कषी	११	कृष्णः	८
कषुं	४५	कृष्णवती	८
कन्दप्रुतः	५	कृष्णः	११
कषया	८	कृष्णकिया	४४
कर्मणि	९	कृष्णः	५
कृष्णः	५०	कृष्णः	५
कृष्णः	६	कृष्णनरिका	५०
कृष्णकर्म	५०	कृष्णकर्म	४५
कृष्णः	५१	कृष्णः	११
कृष्णः	४, ११	कृष्णः	१
कृष्णवती	६	कृष्णः	१०

परिभाषिकादिग्रन्थानां वर्णानुक्रमणी ।

६३

	पृ०		पृ०
सम्मानपाटी	१०	वीथ	१
सम्मानपत्रे	१४	वीथसम्बन्ध	११
सम्बन्धः	१६	वीथविद्युः	११
सम्बन्धिः	११, १६	वीरः	५
सम्बन्ध	११	वृषिका	५
सम्बन्धि	११	वृषिः	१०
सम्बन्धिः	१, ११, १६	वेद्यः	११
संज्ञः	५	वेद्यनी	११
संज्ञी	११	व्यासः	११
सन्तुष्टवर्धिः	४०	व्यक्तिः	११
सन्तुष्टवर्धः	४६	सन्निवृत्त	४
सोद्यः	१	सन्निः	५
सन्धिः	४	सन्निः	११
सन्निवृत्तम्	११	सन्निः	४
सन्निवृत्तिः	१४	सन्निः	५
सन्धिः	४	सम्बन्धवृत्तः	४
सन्धिः	११	सार्धः	११, ११
सन्धिः	११	सार्धः	५
सन्धिः	११	सन्निः	८
सन्धिः	१	सन्निः	४
सन्धिः	१, ११	सन्निः	४
सन्धिः	८	सन्निः	४
सन्धिः	११	सन्निः	८
सन्धिः	११	सन्निः	१०
सन्धिः	११	सन्निः	१०
सन्धिः	१०	सन्निः	९
सन्धिः	८	सन्निः	१६
सन्धिः	११	सन्निः	९
सन्धिः	११	सन्निः	१०
सन्धिः	११	सन्निः	११
सन्धिः	१, ११	सन्निः	५
सन्धिः	११	सन्निः	११
सन्धिः	९	सन्निः	४
सन्धिः	११	सन्निः	४
सन्धिः	११	सन्निः	८
सन्धिः	८	सन्निः	४

	रुप		रुप
बद्धः	२, १	सम्प्रदायी	४५
बद्धवैशिष्ट्ये	१०	संरा	६
बद्धप्रकारः	५	संकीर्ण	२, १२
बद्धतन्त्रा	१०	संकीर्ण	६
बद्धादि	१०	सामवेदः	३
बद्धका	१३	सारस्वती	११
बद्धवः	१२, २६	सारिथी	४५
बद्धविषयः	२३	सिद्धा	८
बद्धपद्यैः	२५	सिद्धः	५
बद्धात्मसुखं	२०	सुप्रभा	८
बद्धं	५३	सुसुधी	६
बद्धाद्यर्थं	५०	सुर्वं	५
बद्धनीचं	१०	सिन्धु	२३
बद्धनीच	४५	स्वामी	२, १२
बद्धतः	१३	स्वरः	१४
बद्धाद्यै	६, १३	दृष्टः	१
बद्धसद्व	८	दृष्टमान्	३३
बद्धाद्या	८	दृष्टिः	१३, १३
बद्धीयैतथाः	२५	दृष्टिसंज्ञा	६
बद्धीति	१	दृष्टिसंज्ञ	१३
बद्धादिश्री	१३	दृष्टोन्मत्तित्वा	८
बद्धादि	३	दृष्टव्य	६
बद्धव्यन्ती	१०	दृष्टी	८
बद्धव्यै	१२, २६		